

तत्रिंशद् यीमनलाल गोडणदारा

१५ ८ • इभांड ८७ • अ'ड ३

॥ अहंम् ॥

अखिल भारतवर्षीय जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक मुनिसम्मेलन संस्थापित
श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समितिनुं मासिक मुखपत्र

श्री जैन सत्य प्रकाश

वर्ष ८	विंकम सं. १९९९ : वीरनि. सं. २४६९ : छन्दोसूत्र १९४२	क्रमांक
अंक ३	भागशर शुद्धि ८ : मंगलवार : डीसेम्बर १५	८७

विषय - दर्शन

१ श्री लालसागरकृत पार्श्वजिन-स्तवन	: श्री. भोगीदास ज. सांडेसरा	: ७३
२ नैसर्गभेद	: श्री. साराभाष म. नवाय	: ७६
३ जैन इतिहास में लहौर	: डॉ. बनारसीदासजी जैन	: ८१
४ भडैसाणु पुरमंडन श्री आदिनाथ स्तवन	: पू. सु. म. श्री. जयंतविजयजी	: ८४
५ नैनधर्मी वीरिनां पराक्रम	: श्री. मोहनदास दीपचंद चौकरी	: ८७
६ तक्षशिवानी शिक्षण-प्रणाली	: श्री. नाथदास लखनदास शाह	: ९०
७ 'जैन तत्त्वसार'कार रचनास्थल अमरसर कहाँ है	: श्री. अगरचंदजी भंवरलालजी नाहटा	: ९६
८ 'कुन्दकुन्द-श्रावकाचार'	: पू. सु. म. श्री. दर्शनविजयजी	: ९८
९ 'अरिहंत-चैत्य' शब्दका अर्थ	: पू. सु. म. श्री. विक्रमविजयजी	: १००
१० प्रवचन-प्रश्नमाला	: पू. आ. म. श्री. विजयपद्मसूरिजी	: १०२
नवी महद, डागणना असाधारण भावो, स्वीकार :		: १०४नी सामे

सूचना-आ मासिक अंग्रेजी मडिनानी पंढरमी तारीजे प्रगट थाय छे. तेथी सरनामाना इरकारना अजर णारमी तारीजे समितिना कार्यालये पडोयाडवा.

लवाजम-वार्षिक-जे रुपिया : छूठके चालु अंक-त्रणु आना

मुद्रक : नरोत्तम ड. पंड्या; प्रकाशक : गीमनदास गोकणदास शाह; प्रकाशनस्थान
श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समिति कार्यालय, जेशिंगबाघनी वाडी, धीकांटा रोड, अमदावाद,
मुद्रणस्थान : सुभाष प्रिन्टरी, भीरजपुर रोड, अमदावाद.

॥ वीराय नित्यं नमः ॥

श्रीजेन सत्य प्रकाश

वर्ष ८

कमांक ८७

अंक ३

श्री लालसागरकृत पार्श्वजिन-स्तवन (उपजति वृत्त अद्द)

संपादक : श्री लोगीलाल ज. सांडसरा, पी. जे. (जोनर्स)

गूजरातना समर्थ साक्षर सद्गण नरसिंहराव द्विवेदियानुं ओक विधान हुतुं के प्राचीन गूजराती साहित्यमां अक्षरमय वृत्तोनो प्रयोग थतो नहोतो. परन्तु संशोधननो विषय प्रागतिक (Progressive) छे. जेम जेम नवो प्रकाश सांपडतो जय तेम तेम जूनां विधानोमां इरइर करवो ज पडे. छेख्वां थोडांक वर्षोना संशोधनोये अतावी आभुं छे के श्री नरसिंहरावनुं विधान अरायर न हुतुं. गया वर्षे गूजरात वर्नाड्युलर सोसायटी तरइथी अहार पडेव “प्राचीन गूजराती साहित्यमां वृत्तरचना” नामनी पुस्तिकामां विक्रमना सौदमा सैकाथी ओगण्णिसमा सैका सुधीमां थयेवी गूजराती वृत्तरचनाओनी समालोचना करीने आ वस्तु अताववा में प्रयास कर्यो छे. परन्तु जूनी गूजरातीनुं साहित्य हल तो ब्रह्मथे अधारामां छे. हल जूना साहित्य उपरनी धूण अंभेराती जशे तेम कंठ नयुं गण्णवानुं मणशे. मारी उपयुक्त पुस्तिका प्रसिद्ध थछ गया पछी, सवेगसुन्दरकृत ‘सारशिषामण्णरास’ (र. सं. १५४८)नी हाथप्रतमांथी इटलोड भाग उपजति वृत्तमां लभायेवो मणतां ते आ वर्षना ‘गूजराती’ साप्ताहिकना दीपोत्सवी अंकमां प्रसिद्ध कराव्यो छे तथा लालसागरकृत “पार्श्वजिनस्तवन” पण्ण आभुंथे उपजतिमां लभायेव ह्येछ “नैन सत्य प्रकाश”ना वाचका समक्ष रज्जु करेव छे.

आ “पार्श्वजिनस्तवन”नी जे पत्रनी हस्तलिखित प्रत पाटण्णुमां सागरना उपाश्रयना लंडारमां छे तथा ते पू. मुनि श्री पुण्यविण्यछ्णजे मने आपी हती. हाथप्रतमां लभ्या संवत् नथी, पण्ण ते सत्तरमा सैकाथी आ तरइनी होय जेम लिपि उपरथी लागतुं नथी.

कर्ता लालसागर आचार्य विण्यदेवसरिना समकालीन छे तथा पोताने रविसागरना शिष्य तरीके ओणभावे छे. तेमण्णे माणवामां देवासमां आ कृतिनी रचना करी छे. काव्यना अंते रच्या संवत् नथी, परन्तु विण्यदेवसरिनो जवनकाण ध्यानमां राणतां आ काव्य विक्रमना सत्तरमा सैकाना भीज्ज अथवा त्रीज्ज चरणुमां ‘रयायुं’ हशे, जेम कडी शकाय.

[૯૪]

શ્રી જૈન સંત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૯]

વિજયદેવસુરિની હયાતીમાં જ તે લખાયું હતું, એટલે સં. ૧૬૭૦ (વિજયદેવસુરિના સ્વર્ગ-વાસનું વર્ષ)થી આ તરફનું હોય શકે નહિ.

આ કાવ્યના ઉપગતિમાં ઘણે સ્થળે છદ્દોલંગ થાય છે તથા કેટલેક કેડાણે તે કાવ્યની પંક્તિઓને કયા હંદનું નામ આપવું એવો પણ સવાલ ઊભો થાય છે.

૨૪-૨૬-૨૮-૨૯ કડીઓમાં ચારને બદલે પાંચ ચરણ છે, એ સૂચક છે. કડીને અંતે લગભગ એક જ વિચારની અમુક રીતે પુનરાવૃત્તિ કરીને પોતાના કથનને ભારદરત બનાવવાનો કવિનો આશય છે, એ સ્પષ્ટ છે. અર્વાચીન ગૂજરાતી કવિતામાં પણ આ પદ્ધતિનો આશ્રય લેવાય છે. જે કે એમાં પાંચમું ચરણ કેટલીકવાર ઓગળ કાઢી હંદનું પણ હોય છે.

મૂળ કાવ્ય

॥ ૬૦ ॥ પંકિત ઓ ૬ શ્રીકમલવર્ધનગણિગુરુચરણકમલેભ્યો નમઃ ॥

શ્રી ગુરુરાય-પાય નમીનઈ, સારદમાય મનિ સમરીનઈ,
શ્રીપાસ આસહ પૂરણુહાર, પરતા જ પુરઈ કરતાં બુહાર. ૧
તે પાસજીના ગુણુ વર્ણુવીજઈ, એક મુકિળ જીલઈ તે કિમ કહીજઈ?
જહ હોઈ નિર્મલ દેવલનાણુ, તે પાસજીનું કીજઈ વખાણુ. ૨
તોહઈ કહું છઉં નિજ મત્તિ સાડે, જિમ દાન દીજઈ ધરિ છત્તિ સાડે,
હવઈ સાંભલિજ્યો સાહૂ ભવ્ય લોક, આણુંદ આવઈ, નાવઈ જ શોક. ૩
આ જંગુદીવઈ અતિહિ પવિત્રઈ, તીર્થેશ જનમ્યા જિહાં ધર્મપેત્રઈ,
તે ભર્તપેત્રઈ અછઈ આર્થ દેશ, જિહાં પુણ્ય પૂરાં, નહિં પાપેશ. ૪
વાણુરસી તિહાં નગરી જ સાર, ગઠ મઠ મંદિર પોલિ પ્રકાર,
તલિયાં જ તોરણુ ધરિ ધરિ ખાર, નિત નિત ઉચ્છવ અતિહિ અપાર. ૫
અશ્વસેન નામઈ તિહાં રાય રાજઈ, વયદી સહૂઈ ભડવાય ભાજઈ,
ન્યાયઈ જ રાજા જિમ રામ છાજઈ, પૂરઈ પ્રતાપઈ દિનરાજ લાજઈ. ૬
સીતા વિનીતા જિમ રામિ બાણી, સીલહ ગુણે કરિ સઘલે વખાણી,
રૂપઈ જ રંભા, હરિની ઘરાણી, નામઈ જ વામા તસ પટ્ટરાણી. ૭
દેવલોક દસમાથી પ્રભુ ચવિઆ, આ મર્ત્યલોકઈ મુલુ પાય ઠવિઆ,
ત્રિણ્ય જ્ઞાનધારી ગરભઈ ઉપન્ના, વામાઈ દીઠાં ચઉદઈ સુપન્નાં. ૮
રાણી તે બગી પ્રિયનઈ જગાવઈ, મીઠે જ વયણે સુહિણાં સુણાવઈ,
તવ રાય જંપઈ, “હોસ્યઈ સુપુત્ર, કઈ ચકવતીં, કઈ જિનવર પવિત્ર.” ૯
સુપનપાકક તે રાયઈ તેડાવ્યા, સંતોષ પામ્યા, શાસ્ત્ર સુણાવ્યાં,
“જે અર્થ કીધો છઈ તુમ્હે આજ, શાસ્ત્ર માહિ પિણુ તેડ જ છઈ રાજ.” ૧૦
રૂઠા જ ઠોહલા પૂરીજઈ આસ, પરિપૂર્ણુ હૂઉ પ્રભુ ગર્ભવાસ,
દિન સાન સાઠા નઈ નવ માસ, જનમ્યા દસમા દિન, વદિ પોસ માસ. ૧૧

- ત્રિહું જગમાંહિ આણુંદ વર્તઈ, સંસારિ જીવનઈ લય સહુ નિવર્તઈ,
નરગહ તણા તે જીવ સુકખ પાવઈ, જિન-જન્મ થાતઈ એ રીતે કાવઈ. ૧૨
- છપ્પન્ન દિસિની કુમરી જ આવઈ, શુચિકર્મ કરવા તે શુદ્ધ ભાવઈ,
ચોસઠિ સુરવર જઈ મેરુશૃંગિ, સ્નાત્ર કરાવઈ પ્રભુ લેઈ અંગિ. ૧૩
- હૂઉ પ્રલાત નઈ ઊગ્યો દિણુંદ, રાજ તણઈ મનિ અતિહિ આણુંદ,
જન્મમહોચ્છવ રૂઠો જ કીધો, બહુ દાન દેઈનઈ જસ લીધો. ૧૪
- તિહાં નામ થાપ્યું શ્રીપાસકુમર, સેવા કરઈ છઈ સહૂઈ જ અમર,
અનુકમિ યૌવન વેસિ આન્યા, પ્રલાવતી કુમરી પરણાવ્યા. ૧૫
- હિવઈ સુખ ભોગામાં તેહસ્યું અનેક, પછઈ જ અણ્યઉ મનસ્યું વિવેક,
દાન દેઈ વરસી સંયમ ભાર, લેતાં જ ચોથું થાઈ જ્ઞાન સાર. ૧૬
- તપ જપ કરતાં, કર્મ પપતાં, કેવલી થયા પ્રભુ વિહાર કરતાં,
સમવસરણિ પ્રભુ બઈઠા જ સોહઈ, સુરનર ભવિયજીનઈ પડિગોહઈ. ૧૭
- દાન, સીયલ, તપ, ભાવ સુદાર, ધર્મ પ્રરૂપ્યઉ ચાર પ્રકાર,
તિહાં સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવી, થાપ્યો અતુર્વિધ સંઘ સુપ્રભાવી. ૧૮
- નીલવરણ નઈ નવ હથ કાય, શ્રીપાસસામી શતવર્ષ આય,
નાગલંછન છઈ જેહનઈ પાય, અષ્ટ મહાભય પ્રભુનામિ જાય. ૧૯
- કમઠ હઠીનો તઈ મદ ગાલ્યો, આગિં બલતઉ જે નાગ ટાલ્યઉ,
તે નાગ મરીનઈ થયો ધરણિંદ, સેવઈ જ પ્રભુના પદ-અરવિંદ. ૨૦
- ધરણિંદ-ધરણી વૈરોટયા દેવી, પદ્માવતી પણિ પ્રભુ-પાય સેવિ,
સમકિતધારી છઈ સર્વથૈવ, વિધન નિવારઈ સંઘનાં સદૈવ. ૨૧
- પુરિસાદાણી પ્રભુ કેવલનાણી, અંત સમયની મનિ વાત આણી;
અનુકમિ સંમેતસિખરિ પહુતા, તિહાં સિદ્ધ હુઆ પ્રભુજી સમોહતા. ૨૨
- ત્રિહું દિસિ રૂપઈ ચઉહરી તે સોહઈ, ઉપરિ પ્રભુ જસ માંડવો મોહઈ,
ધરણી સરાવલઈ પ્રભુ-ગુણ જવારા, પ્રભુ જપ મીટલ હાથઈ સવારા (?). ૨૩
- અરિહંત સિદ્ધ સાધ કેવલી પ્રણીત, ધર્મ આનાથઉ થઈ ઇકચિત,
એ ચ્યાર મંગલ વર્તઈ જિવાહરિ, વરરાજ કન્યા પરણિ તિવાહરિ,
શ્રી પાસનામિં જય જય તિવાહરી. ૨૪
- ગાબં વાબં તે આબં જ વાજઈ, વરરાજ કન્યા આવઈ દ્રવાજઈ,
દેહરઈ ઉપાસઈ દેવશુરુ રાજ, જીહારી વાંદીનઈ કરઈ ધર્મકાજ, ૨૫
- દેવાંગણું હુઈ દેવ-શુરુ સાષિં, સંયોગ હોજ્યો આજન્મ આષિં;
છેહડા જ બાંધઈ, પ્રભુ ધ્યાન રાષઈ, શ્રી પાસજીનું મનિ ધ્યાન રાષઈ.
સહિશુરુ સાચો જિનધર્મ ભાષઈ. ૨૬
- શુંહલી કરી નઈ શુરુ નઈ વધાવઈ, ધવલ મંગલગોરી તે ગાવઈ;

જૈન સ્થાપત્યો અને જ્ઞાનમંદિરોથી સમૃદ્ધ રાજપુતાનાનું એક જૈન તીર્થ

જૈસલમેર

લેખક—શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાખ, અમદાવાદ

(ક્રમાંક ૮૫થી ચાલુ)

(૧) શ્રી પાર્શ્વનાથજીનું દેરાસર

જૈસલમેરના કિલ્લા પરના આઠ જિનમંદિરો પૈકી મૂળનાયક શ્રી પાર્શ્વનાથજીનું દેરાસર સુખ્ય ગણાય છે. આ દેરાસરમાં દાખલ થવા માટે સૌથી પહેલાં એક પાંચ જ ફુટ ઉંચાઈવાળા દરવાજામાં પ્રવેશ કરવો પડે છે. સામાન્ય રીતે ઊંચા માણસોને નમીને જ દાખલ થવા માટે જાણ કે આ દરવાજો ન ચલાવ્યો હોય તેમ, દાખલ થતાં જ અંદરના દેરાસરના પ્રવેશદ્વારનો વિશાળ દરવાજો નજરે પડતાં, આપણને લાગે છે.

ઉપરોક્ત પાંચ ફુટના દરવાજામાં દાખલ થતાં જ અદ્ભુત સ્થાપત્યકામવાળું પીળા જૈસલમેરી પાષાણમાંથી કારી કાઢેલું લગભગ વીસ ફુટ ઊંચું તોરણ, પંદરમા સૈકાના રાજપુત-સ્થાપત્યના સર્જનદારોના જીવના જગતા સ્મારક સમું પ્રવાસી-ચાત્રીની નજરે પડે છે. તોરણનું ટૂંકું વર્ણન આ પ્રમાણે છે:

તોરણના ઉપરના ભાગમાં મધ્ય સ્થાને જિનેશ્વરદેવની મૂર્તિ પદ્માસનસ્થ સ્વરૂપમાં મિરાજમાન છે. મધ્યસ્થ મૂર્તિની અને આજુબે પણુ ળીજ એકેક પદ્માસનસ્થ મૂર્તિ છે. પદ્માસનસ્થ મૂર્તિઓના ઉપરના ભાગમાં ક્રાતરકામવાળી સ્થાપત્યકૃતિઓ છે અને તે સ્થાપત્ય-કૃતિઓ પર એકેક ઇંડું પથ્થરનું છે, ઉપરાંત આજુમાં નાનાં નાનાં સેંકડો નૃત્ય કરતાં રૂપો

સિહજીરુ હાથઈ વાસ ઠવાવઈ, ઈજી પરિ ગ્રાવક-કુલ તે દીપાવઈ. ૨૭
એ શ્લોકે ભાવઈ ભણુતાં જ ગુણુતાં, આણુંદ પામઈ સહુઈ જ સુણુતાં;
વરરાજ કન્યા અવિહડ પ્રીતિ, નરનારી સહુનઈ અવિહડ પ્રીતિ;
સંતાન રૂઠાં, રૂઠી જ રીતિ. ૨૮

તપગચ્છ રાજ વિજયદેવ વાસ, સંઘમાહિ મોટો મહિમા નિવાસ;
આચાર્ય ઉપાધ્યાય પંચાસ, ગણુસ સાધુની પૂરઈ જ આસ;
અઉવિહ સંઘની પૂરઈ જ આસ. ૨૯

તપગચ્છ મોટો જે મહાનુભાવ, સુવિહિત પંડિત માહિ સુપ્રભાવ;
શ્રીગુરુ રવિસાગરનઉ સુસીસ, લાભસાગર, પ્રભુ જય પાસ ઈસ. ૩૦
માલવદેસિં દેવાસનગર, સમહિમ તીરથ, મહિકઈ જ અગર,
તિહાં શ્લોકઅંઘઈ સ્તોત્ર રચાણું, શ્રીપાસ જિનવર નમો જિણાણું. ૩૧

इति पाणिग्रहणाधिकारश्लोकवन्धवन्दुरद्रव्यभावमांगलिकमंदिर-
प्रशस्तशब्दसुन्दरश्रीपार्ष्वजिनपुरंदरप्रधानतरस्तवनं समाप्तम् ॥

શુભં ભવતુ સર્વત્ર સજ્જનાનાં વિશેષતઃ ।

પરોપકારિતાધર્મકર્મશર્મયુવાં મૃશમ્ ॥ ૧ ॥ શ્રીરસ્તુ ॥

શિષ્યોએ ક્રાતરેલાં છે. મૂળ આ તોરણ એ મોટા વિશાળ સ્થંભો ઉપર આવેલું છે.

અને વિશાળ થાંભલાઓ પર પણ ડેડ તળીઓથી ભુદીભુદી ગતની સ્થાપત્યકૃતિઓ ક્રાતરેલી છે. સ્થાપત્યકૃતિઓના ઉપરના ભાગમાં ભુદીભુદી શિષ્યાકૃતિઓ પણ શિષ્યોએ વળુ કરેલી છે અને તોરણની લગભગ મધ્યમાં ચારે બાજુ ફરતી નૃત્ય કરતી લગભગ દોઢ દોઢ ફૂટ ઊંચી અસરાઓ ક્રાતરેલી છે, જેનું શિષ્ય અરેખર અદ્ભુત છે. નૃત્ય કરતી દેવગનાઓના પાછળના ભાગમાં ભુદીભુદી ગતનાં ગીત ગાતાં તથા વાગિંત્ર વગ્ગડતાં મેંકડો નાનાં નાનાં રૂપે શિષ્યોએ સુંદર રીતે ક્રાતરેલાં છે. આ તોરણના ઉપરના ભાગનો તથા નીચેના ભાગનો ફેરોગ્રાફ શેડ આજુબજુ કહ્યાણુની પેઠી તરફથી “જૈન ડીરેક્ટરી વિભાગ” માટે લેવડાવવામાં આવેલ છે. મધ્યના તોરણમાં પણ અને બાજુએ નવ નવ નાની નાની જિન-પ્રતિમાઓ ક્રાતરેલી છે. અરેખર! આ તોરણ પંદરમા સૈકાની જૈનાશ્રિત રાજપુતકલાનું અદ્ભુત સ્મારક છે.

તોરણની મધ્યમાંથી પસાર થઈએ એટલે શ્રી પાર્શ્વનાથજીના મંદિરમાં જવા માટે આઠ પગથીયાં ચડવા પડે છે. પગથીયા ચઢી રહીએ એટલે તે જ વખતે આપણા માથા ઉપર દેલવાડાનાં અદ્ભુત સ્થાપત્યકામોની યાદી આપતી સુંદર ક્રાતરકામવાળી છત તરત જ નજરે પડે છે. ચાર થાંભલાના ટુકે આ છત ટુંકવી છે. આ ચારે થાંભલાઓની મધ્યમાં પણ અને બાજુ સાત સાત નાની પદ્માસનસ્થ મૂર્તિઓવાળાં ત્રણ તોરણો અદ્ભુત ક્રાતરકામવાળાં છે. આ સ્થાપત્યકામો જોઈ રહ્યા પછી આગળ વધતાં તરત જ જૈસલમેર તીર્થના તીર્થપતિ શ્રીપાર્શ્વનાથજીના દેરાસરમાં પ્રવેશ કરવા માટેનો મુખ્ય દરવાજો આવે છે. પ્રવેશદ્વારના ઉપરના ભાગમાં પણ મંગલમૂર્તિ તરીકે શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનની પીળા પાયાણુની પદ્માસનસ્થ મૂર્તિ ક્રાતરેલી છે. દરવાજામાં પેસતાં જ સામે મૂળનાયક શ્રી પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ નજરે પડે છે.

પ્રવેશદ્વારમાં પેસીને જરા આગળ જઈએ એટલે આઠ સ્થાપત્ય કામવાળા થાંભલાઓવાળો સભામંડપ આવે છે. સભામંડપની છતની પુતળીઓ પણ ઘણી જ સુંદર છે. પરંતુ અજ્ઞાત વહીવટદારોએ તે પુતળીઓ ઉપર રંગરોગાન કરી દહને કપડાંનો પહેરવેશ પણ મારવાડી ફેશનનો કરી નાખ્યો છે અને આ રીતે આ અદ્ભુત શિષ્યોની શિષ્યકલાના ઇતિહાસને નાષ્ટ કરી નાખ્યો છે. આ આઠે થાંભલાઓમાં નૃત્ય કરતાં ભુદાં ભુદાં સ્વરૂપોનાં સુંદર શિષ્યો છે; અને આઠે થાંભલાઓની વચ્ચે એકેકે તોરણ, સુંદર સ્થાપત્ય કામવાળું તથા અને બાજુએ સાત સાત નાની નાની પદ્માસનસ્થ જિનમૂર્તિઓવાળું છે. આ રીતે આઠ થાંભલાઓની વચ્ચેના તોરણોમાં અને બાજુની મલીને ૧૧૨ જિનપ્રતિમાઓ છે. આ તોરણોને તિલક તોરણ તરીકે સંબોધવામાં આવે છે. અને શ્રી પાર્શ્વનાથજીના આ દેરાસરને નવ તોરણવાળા દેરાસરના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. આ નવ તોરણોની ગણતરીમાં આઠ તોરણ સભામંડપના અને એક ઝાકમાંનું મોટું તોરણ જેનું વર્ણન અગાઉ આ લેખમાં જ હું કરી ગયો છું, તે પ્રમાણે નવ તોરણની ગણતરી ગણાય છે. વળી આ તોરણોની જિનમૂર્તિઓની સંખ્યા પણ આ લેખમાં આપવાનું કારણ એ છે કે અત્યારસુધી જૈસલમેર તીર્થની જિનમૂર્તિઓની જે ગણતરી ગણવામાં આવી છે, તેમાં તોરણોની તથા મંગલમૂર્તિઓની પણ સંખ્યા ગણતરીમાં લેવામાં આવી છે.

[७८]

श्री जैन सत्य प्रकाश

[वर्ष ८]

सलामंडप अने प्रवेशद्वारनी वर्येथी लभतीमां जवानो ररतो शः थाय छं. लभतीमां पर देवकुलिका(देरी)ओ छे; अने ते देरेक देवकुलिका पर ओकेक भंगलमूर्ति नरीके श्री जिनेश्वरदेवनी पद्मासनस्थ मूर्ति द्वातरवामां आवेली छं. आ देवकुलिकाओमां नानी मोटी ४०४ जिनप्रतिमाओ पापाणुनी छे तथा ओके ओपीथ जिनमातानो पर छे. आ अधी प्रतिमाओना शिवालेणो स्वर्गस्थ जैन विद्वान् पूर्युचंद्रछ नाडर तरुथी छं. स. १६२६ मां 'जैन लेख संग्रह' तृतीय अंड (जेसलमेर)मां प्रसिद्ध थर्क गज्येला छं, जेमां डेटलीक मडत्तनी लूलो पणु रडी जवा पामी छे, जे में सुधारी लीधी छे. परंतु तेओश्रीना संग्रहमां श्री पार्श्वनाथछना देशसरनी पर देवकुलिकाओनी आरसाण परना शिवालेणोतो उल्लेख सुद्धां पणु जल्लातो नथी, तेथी ते अथा लेणो परतो सुतो मज्जुरो पासे साङ्क धरावीने में लछ लीधा हता, जे नीचे प्रमाणे छं:-

देवकुलिका नं० २

१] सं० १४७३ वर्षे वरडा हरपाल पुत्र आसाकेन पुत्र पावडा साजण...

२] १४७३ वर्षे वरडा हरपाल पुत्र काहडेन पुत्र.....

३] १४७३

४-६] आ अने देरीओ पर लेख गिलकुल नथी.

६] सं० १४७३ वर्षे ता. समरा पुत्र देपाजगसिंहजसजयभोलामेलाश्रावकैः पुण्यार्थे देवकुलिका कारिता

७] संवत् १४७३ वर्षे पाग्वाट ऊदा सुत उष(ख)रेण स्वभार्या जडणादि पुण्यार्थे देवगृह कारिता

८] संवत् १४७३ वर्षे चो० कीता सुतै कर्मण पांचा टाकुरसी जेठा शिवराज..... श्रावकैः कारिता

९] संवत् १४७३ वर्षे चो० कीता लखमणदेवाभ्यां कारिता देवगृहिका

१०] संवत् १४७३ वर्षे श्रेष्ठि मम्मणपुत्रेण श्रेष्ठि जयसिंहेन स्वपुण्यार्थे कारिता देवगृहिका

११] संवत् १४७३ वर्षे सा० पेथडपुत्र सच्चाकेन कारिता गणधर नयणासुत सालिगेन च । द्वार कारिताः देवगृहिका माता राजी पुण्यार्थे

१२] सं० १४७३ वर्षे सं० कीहट सं० देवदत्त ऊसभदत्त कान्हा जीवंद जगमाल सं० कपूरी मालहणदे करमी प्रमुख परिवारेण स्वपुण्यार्थे देवगृहिका कारिता

१३] आ देरी पर लेख गिलकुल नथी.

१४] संवत् १४७३ वर्षे सा० सीहा पुत्रेण सा० सोमा श्रावकेण कारिता

१५] सं० १४७३ ढागा भोजा सुत मदाश्रावकेण निजभार्या मालणदे पुण्यार्थे देहरी कारिता

१६] संवत् १४७३ वर्षे सा० छेजसी सुतेन करापिता ठ० देवसिंहेन पुत्र वल्लराज जसहडादि सहितेन कारिता देवगृहिका

[३]

जैसलमेर

[७८]

१७] सं० १४७३ वर्षे डागा कुंरपाल सुत सादाकेन स्वभार्या सुहृददे पुण्यार्थे कारिता पौत्र वरसी[ह]

१८] संवत् १४७३

१९] संवत् १४७३ वर्षे

२०] सं० १४७३ वर्षे सा० रउलापुत्रेण सा० आपमल्लभ्रावकस्य पेशा भीमा जेठा सहितेन भार्या कमलादे पुण्यार्थे कारिते

२१] सं० १४७३ वर्षे सा० धना पुत्र सा० अमर मोर्षसिंह सुभ्रावकाभ्यां देवगृहिका

२२] सं० १४७३ वर्षे श्रीकार खेता पुत्र सं० आह सं० बालहा सुभ्रावकाभ्यां स्वपुण्यार्थे कारिता देवगृहिका ॥

२३] सं० १४७३ वर्षे मं० देलहा पुत्र मं० हापू पुत्र मं० पालहा मंत्रि चउडाभ्यां सपरिवाराभ्यां देवगृहिका कारिता ॥

२४] सं० १४७३ (नं० २३ प्रमाणेन).

२५] संवत् १४७३ वर्षे भ० झांझण सुत गुणराज वीकम काल्.....

२६] देण नथी.

२७] सं० १४७३ वर्षे भ० लोहट भ० जेसा पासा ब (टकू) चउडा भार्या जीवी पुण्यार्थे च कारिता देवगृहिका

२८] सं० १४७३ वर्षे भ० तिहुणा पुत्र देलहा कुसला सुभ्रावकाभ्यां पु० मांडण सिवराज कलिताभ्यां कारिता

२९] सं० १४७३ वर्षे भ० मूला पुत्र भ० भामा सुभ्रावकेण स्वपुण्यार्थे देवगृहिका कारिता ॥

३०] सं० १४७३ वर्षे भ० मूला पुत्र भ० देवराज सुभ्रावकेण देवगृहिका कारिता

३१] संवत् १४७३ वर्षे गो० बाहड पुत्र सामण सा धवल पुत्र महिराज जेठा सा हीरा ईरज सा धवल पुत्र चांपा मातृ हीरादे पुण्यार्थे कारिता

३२] संवत् १४७३ वर्षे गो० गुणिया पुत्र धन्ना पूउला कोला प्रमुख परिवारेण...देव पुण्यार्थे देवगृहिका [कारिता]

३३] संवत् १४७३ वर्षे सा० पूटा सुत रामसिंह पुत्र गुणराज धन्ना सहितेन कारिता ॥

३४] सं० १४७३ व० सा० सारंग पुत्र जईता जेसा राणा श्रावकेः निज-मातृ पुनादे जईता भार्या जालहदे कारिता ॥

३५] संवत् १४७३ वर्षे सा० पासा पुत्र जगाकेन स्वपुण्यार्थे देवगृहिका कारिता ॥

३६] सं० १४७३ वर्षे सा० सुहडा पुत्र.....पुत्र सा० जिणदत्त रत्नपाल कलितेन देवगृही

३७] सं० १४७३ साधुशाखीय जेवू नेमा हेमा श्रावकेः। नेमा कलत्र नागलदे पुण्यार्थे कारिता ॥

[८०]

श्री जैन सत्य प्रकाश

[५५६]

३८] १४७३ वर्षे परी० साहल पुत्र सीहकानेन पुत्र समधर वीका नरबद सहितेन मातृपितृ पुण्यार्थं शांतिनाथ देवगृही कारिता ॥

३९] लाल रंगथी अक्षरो दयाध गजोला लेवाथी लेभ वांथी शकतो नथी.

४०] १४७३ वर्षे प० सामल पोला कूपा करणा वाळा श्रावकै पितृ सुहडा मातृ सिंगारदे पुण्यार्थं आदिनाथ देवगृही कारिता ॥

४१] सं० १४७३ वर्षे प० पूना भार्या फदू श्राविकया निजपुण्यार्थं देवगृही गृहीता फ० ६०० व्ययेन कारिता ॥

४२] [सं.] १४७३ परी० गूजर पुत्र पन्नसिंहेन नरपाल हापा सुरपति सहितेन निजभार्या पदम(ज्ञ) लदे पुण्यार्थं कारिता ॥

४३] संवत् १४७३ वर्षे भंडारी चांपा पुत्रेण भं० घडसीकेन स्वमातृ बाल्ही कारिता च देवगृहिका ॥

४४] [सं०] १४७३ भण० मूलदेव पुत्र ऊदा खरा वीसा जेसल मेघाकैः तन्मध्ये पौत्र जईता फूऊभ्यां मूलदेव खरा पुण्यार्थं कारिता ॥

४५] संवत् १४७३ वर्षे भंडारी सोनाकेन स्वपितृ हरिया पुण्यार्थं श्रोदेव-गृहिका कारिता ॥

४६] संवत् १४७३ वर्षे चैत्र सुदि १५ दिने वाघमार सा० वीसा सुत गुणीया देहरी.....

४७] ॥द०॥ संवत् १४७३ चैत्र सुदि १५ हरीआ पुत्र रूपा साईर राउल साधा सह पिता बं० हरीआ वरीआ जगसीठ सुत पुन्यार्थं ॥

४८] सं० १४७३ वर्षे चैत्र सुदि १५ सा० खरा पुत्र सा० रतन आक पुत्र सा०.....

४९] [सं०] १४७३ मधूडागोत्रीय सा० झांझण पुत्र मांगट पुत्र सिरिया-दे कारिता देवगृहिका ॥

५०] सं० जल्हण पुत्र नीमा साधू लघू...के पुत्र करिहादै सहितेन सं० १४७३ देहरी कारापिता ॥

५१] संवत् १४७३ मीती नाथू भार्या धधिणि श्राविकया पुत्र सारंग-सहितया कारिता ॥

आ ५१ देवकुविश्रायोना लेभोमांथी आपणुने पंढरमा सैकाना श्रावका तथा श्रावि-
श्रायोनां लुदां लुदां गोत्रानां विविध नामो तथा व्यक्तिओनां नामो पणु जणुया भणे
छे. उपरांत ४१ मी हेरीना लेभमां तो हेरीनुं अर्थ ६०-६००) थयुं ते आप्ततो उल्लेख
छे, जे उपरथी ते समयमां डटयुं अर्थ थतुं लशे तेतो भ्याल आपी शंके छे. वर्षी ४६,
४७ अने ४८ नंअरनी हेरीमां चैत्र शुदि १५ नो उल्लेख छे, जे हेरीनी प्रतिष्ठाती
तारीअ छे; डारयुं डे पार्श्वनाथछना मंदिरनी प्रतिष्ठा पणु ते ज दिवसे थछे छे. जे
आप्ततो हेरासरमां डणा पत्थर पर ओदेवी प्रशस्तिमां स्पष्ट उल्लेख छे. (लुओ पू-
नादर "जैन लेभ संग्रह" भाग उन्ने प्रशस्ति नं० २ प थी ७युं पानुं.) (यायु)

जैन इतिहास में लाहौर

लेखक: श्रीमान् डॉ. बनारसीदासजो जैन, M. A., Ph D.

[लेखांक १]

नाम—लाहौर बड़ा प्राचीन नगर है। यह कई सौ बरसों से पंजाब की राजधानी रहा है। पंजाबी लोग इसे “लाहौर”, “ल्हौर” कहते हैं। फारसी की किताबों में इसको “लहावर, लोहावर, लहावूर, लहवर, रहवर” इत्यादि करके लिखा है। अमीर खुसरौ ने इसे “लाहानूर” के नाम से भी पुकारा है—जैसे,
अज हद्दे सामानिया ता लहानूर। हेच इमारत नेस्त मगर दारे कसूर॥

[किरनुस्सअदेन]

कुछ प्राचीन जैन लेखकों ने भी इसे यही नाम दिया है। जैसे—

१. अमृतसर भंडारकी ‘अणुत्तरोववाइय’ की प्रतिकी पुष्पिका^१—

संवत् १५९१ वर्षे कार्तिक वदि ९ दिने गुरुवासरे सहगलगोत्रे परमपुरुष हांगा तत्पुत्र माणिक तत्पुत्र लद्दा श्री वृद्धगच्छे श्री मुनीश्वरसंताने श्री पुण्यप्रभसूरि तत्सिष्य वा० श्री भावदेवाय सिद्धांतस्य पुस्तकं स्वपुण्यार्थं श्री **लाहानूरपुरे**॥

२. पट्टी भंडारकी ‘जंबुदीवपण्णत्ति’ की पुष्पिका^२—

संवत् १७६४ वर्षे मिति १४ शुक्लपक्षे वार बुधवारे श्री ५ पूज्य जी हरीदासजी तस्य शिष्य मणसा विग तत्र लिषतं **लाहानूर** मधे कुतबषांकी मंडी।

३. पट्टी भंडारके ‘कर्मग्रन्थ’की पुष्पिका^३—

लिषतं मल्लका ऋषि संवत् १७६५ अश्विन शुदि ६ मंडी कुतबषां की गच्छे सिंधराज का।

४. पंजाब यूनिवर्सिटी लाइब्रेरीके संस्कृत विभागके हस्तलेख नं. ८४९की पुष्पिका—

संवत् १८११ मिति कार्तिक शुदी १५ पौर्णमायां तिथौ बुधवासरे **लाहानूर** नगर मध्ये....बाणीया वंशे नौरंग पुरीया लाला नवनिधिरायजी....

५. सूरीश्वर अने सम्राट्, पृ० २५४

१ A Catalogue of Manuscripts in the Panjab Jain Bhandars by Banarasi Das Jain Lahore. 1939 ग्रन्थ नं० ४०

२. ” ” ग्रन्थ नं० ९१५

३. ” ” ग्रन्थ नं० ४६३

लाहनूरगढ़ मञ्जि प्रवर प्रासाद करायउ। (कृष्णदासकृत दुर्जनसाल बावनी, छंद ५४)

६. “जैन विद्या” प्रथम अंक, हिन्दी पृ० ३१. जटमल कृत “लाहोरकी गज़ल” की श्रीयुत अगरचंद नाहटाकी प्रतिमें “लाहानूर” शब्द आता है।

ब्राह्मण पंडित इसे “लवपुर” कहते हैं।

अकबरके समयसे जैनोंमें इसका नाम लाहौरके साथ २ “लाभपुर” भी पड़ गया। जैसे, भानुचन्द्रचरित्र’ आदिमें।

राजपूतों के इतिहासमें इसे “लोहगढ़” भी कहा है।

अंग्रेज़ी स्पेलिंग Lahore के प्रभावसे गुजराती, मराठीमें ‘लाहोर’ लिखते हैं।

स्थापना—दंतकथा तो यह चली आती है कि श्री रामचन्द्रजीके बेटे लवने लवपुर अर्थात् लाहौर बसाया, और कुशने कुशपुर अर्थात् कसूर। लेकिन इस दंतकथाके तथ्यातथ्य जाननेका कोई साधन नहीं है। लाहोरके किलेमें लोहका मन्दिर है और अमृतसरमें लोहगढ़ दरवाजा है। इनका संबंध लवसे है या राजा लोहसे, यह निश्चय पूर्वक नहीं कहा जा सकता।

किसी २ को खयाल है कि ग्रीक लेखक टालमीने जिस “लाबोकल” नगरका उल्लेख किया है, वह लाहौर है। ऐसा प्रतीत होता है कि लाहौरको विक्रमकी दूसरी तीसरी शताब्दीमें किसी राजा लोहने बसाया और थोड़े ही समयमें यह बड़ा भारी नगर बन गया।

अवशेष—यद्यपि पंजाबमें जैनधर्मका इतिहास बड़ा उज्वल और महत्वपूर्ण रहा है, तथापि लाहौरमें इसके अवशेष कुछ बहुत पुराने नहीं मिलते। सबसे प्राचीन अवशेष सम्राट् अकबरके समयके हैं। संभव है कि खोज करने पर इनसे भी पुराने अवशेष मिल जाय। लाहौरके पुराने जैन घराने श्वेताम्बर संप्रदाय के मानने वाले ओसवाल हैं जिनको यहां आम बोलचालमें “भाबड़े” कहते हैं। दिगम्बर जैन तो ब्रिटिश राज्यकी स्थापना होने पर यहां आए और वे अधिकतर अग्रवाल जातिके हैं। नगरके जिस भागमें ओसवालोंकी बसती है, उसे “थडियां भाबड़यान” कहते हैं। अब इसे “जैन स्टीट” भी कहने लग गये हैं। यहां अकबर के समयका मन्दिर और उपाश्रय अब तक विद्यमान हैं^४।

४. इससे पहले लाहौरमें उपाश्रय नहीं था। भानुचन्द्रने चाल चली। एक दिन अकबर दरबारमें डेरसे पहुंचे। कारण पूछने पर कहा कि दूरसे आना पड़ता है। तब अकबरने भूमिप्रदान की और श्रावकोंन उस पर उपाश्रय बनवा दिया। [भानुचन्द्रगणि चरित, प्रकाश २, श्लोक १२२-३०]

थडियां भावड़यान अकबरके समयमें या उससे कुछ पूर्व बसा होगा।

लाहौरसे सात आठ मील दक्षिणकी ओर एक ग्राम है जिसका नाम है “भावड़ा”। शायद यहां भावड़ों अर्थात् ओसवालोंकी बसती होगी, इसीसे यह नाम पड़ा। भावड़ा ग्राममें मन्त्री कर्मचंद द्वारा जिनकुशलसूरिकी चरणपादुका स्थापित की गई थी, जिसके साथ एक बावड़ी और बहुतसी ज़मीन भी लगती थी। अस्सी पचासी बरस हुए इस ज़मीनको भावड़ाके ज़मींदारोंने दबा लिया। तब वहांसे चरणपादुका हटा कर पास वाले ग्राम “गुरु मांगट”में स्थापित की गई। पुरानी हो जाने पर ये चरणपादुका शहरके मन्दिरमें रख दी गई और गुरुमांगटमें नई चरणपादुका पधारी गई। चरणपादुकाके स्थान पर प्रति मास श्वेताम्बर जैनोंका मेला लगता है। यहां का जलवायु बड़ा स्वास्थ्यप्रद है।

इन के अतिरिक्त बहुतसे ऐसे ग्रन्थ मिलते हैं जो अकबर के समय लाहौर में रचे या लिपि-बद्ध किये गये।

प्रसिद्धश्रावक—अकबरके समय लाहौरमें दो मुख्य श्रावक थे—दुर्जन-सालसिंह और कर्मचन्द। इनमेंसे दुर्जनसालसिंह तो जदिया गोत्रीय ओसवाल था। इसके पिताका नाम नानू और पितामहका नाम जगूशाह था। यह तपागच्छीय श्री हीरविजयसूरिका अनन्य भक्त था। कृष्णदासने सं. १६५१ में लाहौर में “दुर्जनसाल बावनी” लिखी। इसके अनुसार दुर्जनसालने लाहौरमें एक मन्दिर बनवाया, और संघ समेत शौरीपुरकी यात्रा करके वहांका जीणोंद्वार किया।

दूसरा श्रावक मन्त्री कर्मचन्द था। यह बीकानेरका रहने वाला बच्छावत गोत्रीय ओसवाल था और खरतर गच्छीय श्रीजिनचन्द्रसूरिका भक्त था। राय कल्याणमलकी ओरसे अकबरके दरबारमें रहता था।

साधुओंका पधारना—जन्मसे तो अकबर मुसलमान था लेकिन वह इसका कट्टर अनुयायी नहीं था। उसे अन्य धर्मोंका रहस्य जाननेकी बड़ी इच्छा थी। इस लिये वह सब मत मतान्तरोंके पण्डित और उपदेशाओं को अपने दरबारमें बुलाकर उनसे वार्तालाप किया करता। सं. १६३९ में जैनधर्मके प्रसिद्ध आचार्य हीरविजयसूरिको भी आगरे बुलाया। उनके उपदेशसे प्रभावान्वित होकर अकबरने कई दिनोंके लिये जीवहिंसा बन्द कर दी। कुछ बरस आगरा प्रान्तमें रह कर सूरिजी तो गुजरात देशको वापिस चले

[८४]

श्री जैन सत्य प्रकाश

[४५८]

गये और अकबर लाहौर आ गया ।

मन्त्री कर्मचन्द की प्रेरणासे अकबरने जिनचन्द्रसूरिको लाहौर बुलाया । ये फागन सुदि १२, सं. १६४८ ईदके दिन लाहौर पहुंचे । इनके साथ जयसोम, रत्ननिधान, गुणनिधान, समयसुन्दर आदि कई साधु थे ।

हीरविजयसूरिने भेजे हुए विजयसेन और भानुचन्द्र जेठ सुदि १३, सं. १६४९ के दिन लाहौर पहुंचे ।

धर्मप्रभावना—इन दोनों आचार्योंने अपने उपदेश द्वारा अकबरसे जैनधर्मकी बड़ी प्रभावना कराई । प्रभावनामय उत्सव और जलसे जो लाहौर में हुए उनका वर्णन किसी आगामी अंकमें प्रकाशित किया जायगा ।

लाहौर, धनत्रयोदशी, सं. १९९९.

(क्रमशः)

मुनि विमलविरचित, भड्डिसाण्डा पुरमंडन

श्री आदिनाथ—स्तवन

संपादक : पूज्य मुनिमहाराज श्री. जयंतविजयल, वणा

आ स्तवन पाटीताण्डाभां शैठ आणुंइलु कइयाणुंछनी पेढी हस्तकना ज्ञानलंडारमांनी ओक हस्तलिखित प्रत उपरथी उतारीने अहीं आधुं छे, प्रस्तुत प्रत उपर 'श्री. शंभेश्वर प्रार्थनाथ स्तवन' ओवुं नाम आपवाभां आधुं छे, अने तेना प्रारंभभां आ स्तवन आधुं छे. आ स्तवनभां भड्डिसाण्डा शहरमांना श्रीआदिनाथ प्रभुना जिनमंदिरेने धतिहास आपेलेो होवाथी ओ दण्डिओ ओ विशेष उपयोगी छे. आ स्तवनना रचयिता जगद्गुरु श्री हीरविजयसूरीश्वरलुना शिष्य उपाध्याय श्री विमलरुषं वायकना शिष्य मुनि विमल छे, ओ वात छेछी-कलशनी कडीमांथी जणुाध आथे छे अने ओ उपरथी आ स्तवन लगलग तलु सैका पहैदानुं होवु जेधओ ओम पुरवार थाय छे.

॥ ई० ॥ । दास-धमाल ।

सह्युदु यरणुकमल नमी, समरी सुसारद भाया रे;
आणुंइ आणुी हुं थुलुं, आदीश्वर जिनराया रे.

भड्डिसाण्डा पुरमंडलु. (अंकथी १.

नयरी विनीता सुंदरु, नाबिराय तिडां शण्ठ रे;
तस पटशाणुी मरुदेवी, इपिं रंला छाण्ठ रे. भड्डिसाण्डा २.
अडिद सपन माता लड्ठ, सूती रंगी रयणी रे;
राय कड्ठ सुत पामस्यध, मरुदेवी ससीवयणी रे. भड्डिसाण्डा ३.

અંક ૩]

શ્રી આદિનાથ - સ્તવન

[૮૫]

- નવ માસ દિન સાત ચુલિઈ, કુંઅર જનમ્યો ઉદાર રે;
 સુરગિરિ સુર મહુચ્છય કરી, ઋષભનામ દિઉં સાર રે. મહિસાણા૦ ૪.
 અનુદિન વાધઈ ઋષભજી, કેલિ કરંતો સાર રે;
 ચોવન વય પ્રભુ પામિયા, પરણી દોઈ તરુણી ઉદાર રે. મહિસાણા૦ ૫.
 વીસ લાખ પૂરવવડુ, કુંઅર પદવી રંગી રે;
 ત્રિસઠિ લાખ પૂરવ વલી, રાજ્ય કર્યું શુભ સંગી રે. મહિસાણા૦ ૬.
 વિશ્વસ્થિતિ પરગટ કરઈ, પ્રાણીનઈ હિત કરિવા રે;
 લોકાંતિક સુર વીનલઈ, ત્રિણિ જગ જીવ ઉધરિયા રે; મહિસાણા૦ ૭.
 પ્રભુ સંયમ સ્વયઈ આદરી, ઉપદેસઉ જિનધર્મ રે;
 કેવલ લહી શિવશ્રી વરો, ટાલી આઠઈ કર્મ રે. મહિસાણા૦ ૮.
 શત પુત્રનઈ રાજ્ય થાપિયા, આપી સંવચ્છરી દાન રે;
 ચ્યાર સહસસ્થું વ્રત લિઉં, ચિત્ત ધરી શુભ ધ્યાન રે. મહિસાણા૦ ૯.

॥ દાલ-ત્રિપદીકાગ ॥

- ઋષભ જિનેશ્વર લીધી દીખ, પૂરવ જિનવર માની શીખ;
 નરિં કો પ્રભુ સારીખ. ૧૦.
 મહિમંડલમાં કરી વિહાર, વરસ સહસ ઈક જિનવર સાર;
 નહિ પરમાદ લગાર. ૧૧.
 કેવલન્યાંન ઉપાયું ઉદાર, ટાલ્યાં અશુભ કર્મ અપાર;
 હુઓ જગિ જયકાર. ૧૨.
 સમવસરણુ રચઈ સુર અલિરામ, સોના રૂપા મણિના તામ;
 ત્રિણુ ગઠ સુંદર ધામ. ૧૩.
 તિહાં ખમ્મી શ્રીઋષભજિણુંદ, ધર્મદેસના દિં આનંદ;
 પ્રતિબોધઈ ભવિવૃંદ. ૧૪.
 થાપ્યા અઉરાસી ગણુધાર, સહસ ચુરાસી મુનિ પરિવાર;
 ત્રિણુ લાખ સાધવી સાર. ૧૫.
 ત્રિણિ લાખ પાંચ સહસ વિશેષ, પાંચ લાખ ચુપન સહસ અશેષ;
 શ્રાવક શ્રાવિકા સુવિશહ લેષ. ૧૬.
 શ્રી જિનવર ચઉવિહ સંઘ થાપી, સૂઘી શીખ સહુનઈ આપી;
 પ્રભુકીરતિ જગમાં વ્યાપી. ૧૭.
 વિચરઈ સુરકોડિં પરવરિયા, સંસારસાગરથી પ્રાણિ ઉધરિયા;
 શિવરમણી વર કરિયા. ૧૮.
 અષ્ટાપદ પર્વત શુભ ધ્યાનઈ, સાથિં સાધુ સહસ દશ માનઈ;
 કર્યું અણસણુ અભિધાનઈ. ૧૯.

[૮૬]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૮]

- આહીશ્વર જિનવર શિવરમણી, આણુંદ આણી વેગઈ પરણી;
લવસાગર લયહરણી. ૨૦.
- નાભિરાય કુલ ગયાણુ દિણુંદ, મરુદેવિનંદન ઋષભ જિણુંદ;
ને પૂજઈ પ્રણમઈ આણુંદ. ૨૧.
- તે હુઈ શિવરમણી કંત, આણુંદ લવસાગરનું અંત;
પામઈ સુકળ અનંત. ૨૨.
- ॥ ઠાલ-રાગ ગોડી ॥
- મહિંસાણુ નયરિં લવિયણુ જન મન મોહઈ રે,
સંઘવી ભોજનઈ દેહરઈ ઋષભજી સોહઈ રે;
દેહરઈ અતિ સુંદર ચ્યાર ગભારા ચુસાલ રે,
ગભારે ચ્યારે ચ્યાર ચુમુળ સુવિશાલ રે. ૨૩.
- મૂલગઈ ગભારિં મરુદેવિનંદન આદિ રે,
સુહણું દેઈ પ્રકટયા કોઈ ન જાણુંદ આદિ રે;
ળીજઈ દોઈ ગભારે સોહઈ શાંતિ જિણુંદા રે,
ને સંઘવી ભોજઈ પ્રતિષ્ઠાવ્યા આણુંદા રે. ૨૪.
- સંવત સોલ ઓગણીસઈ (૧૬૧૯) વૈશાળી સુદિ ળીજઈ રે,
શ્રી વિજયદાનસૂરિ નેહ પ્રતિષ્ઠયા હેજઈ રે;
ચુથઈ ગભારઈ ત્રેયાંસ પ્રતિમા ઉદાર રે;
સંઘવી વેગડની (?) નેહ ભરાવી સાર રે. ૨૫.
- પરદગિણુ રૂયડી શિખર સહિત ચુવીસ રે,
રંગમંડપ જાતાં મન હિંસઈ નિસહિસ રે;
થાંભા ચીતરિયા તોરણુ અતિહિં સુરંગ રે,
પૂતલી પ્રભુ આગલિ નાચઈ કરઈ મનરંગ રે. ૨૬.
- રૂણુ ઝુણુતી ઘંટા ધૂપઘટી બહુ રાજઈ રે,
ચ્યાર સઈ ઓગણત્રીસ દેહરઈ પ્રતિમા છાજઈ રે;
પ્રભુ અંગ અનોપમ મસ્તકિ મુકુટ રસાલ રે,
કંચન મણિ માણિક મોતી જડિત વિશાલ રે. ૨૭.
- દોઈ ચક્રમુ અનોપમ લાલ તિલક અભિરામ રે,
કંઠિં સોવનતણી ચંપક કલિ ગુણુ ધામ રે;
મુકુતાફલ કેરો હુઈ નવસર હાર રે,
ઉરિ શ્રીવત્સ હાથિં બહુબહિ વલય ઉદાર રે. ૨૮.
- કરિ કંચન શ્રીફલ પાત્ર પલાંડી સાર રે,
સૂકડિ બહુ કેસર અંબર નઈ ધનસાર રે;

અંક ૩]

શ્રી આદિનાથ - સ્તવન

[૮૭]

ઘણુ જાતિ તણાં વર લેઈ કુસુમ સુગંધ રે,
 પ્રભુ પૂજ કરતાં ત્રૂટઈ કરમનાં બંધ રે. ૨૯.
 તપગણ ગયણુંગણુ ભાસુર સરહ દિણુંદ રે,
 જિનશાસન મંડળ શ્રીહીરવિજયસૂરિંદ રે;
 જિણુઈ પ્રતિબોધી અસુર અકબ્બર સાહિ રે,
 અમારિ તણો (પડઈ ?) વજડાવ્યો જગમાંહિં રે. ૩૦.
 તસ સીસ શિરોમણિ શ્રી વિમલહરિષ ઉવઝાય રે,
 જસ વાણી અમૃત પીતાં ભવદુખ જાય રે;
 જિણિ વાદ કરીનઈ ટાલ્યાં વાદીમાન રે,
 પૂરવ ઋષિ તોલઈ મહિમા મેરુ સમાન રે. ૩૧.
 સવિ સાધુ સિંગારા ગુણુ સારા બહુ જાસ રે,
 સંયમ રમણીસ્યું અહનિશિ કરઈ વિલાસ રે;
 તસ ચરણુપ્રસાદિં સીસ કહઈ આણુંદિ રે,
 મહિસાણા મંડળુ યુણિઆ આદિજિણુંદ રે. ૩૨.

॥ કલશ ॥

ભવજલધિતારક સુકૃતકારણુ શ્રીહીરવિજયસૂરીસરો,
 તસ સીસ સુંદર મુનિપુરંદર વિમલહર્ષ વાચક વરો;
 તસ ચંણુ યામલ કમલમધુકર મુનિ વિમલ વંછિક કરો,
 મહિસાણા પુરવર મંડન જિનવર તવ્યો આદિ જિણુસરો ૩૩.
 ॥ ઈતિ શ્રી આદિનાથ સ્તવનં પૂર્ણં ॥

જૈનધર્મી વીરોનાં પરાક્રમ

લેખક—શ્રીયુત મોહનલાલ દીપચંદ શ્યાકસી

(ગતાંકથી ચાલુ)

અચ્છાવતોની ચડતી-પડતી: મંત્રી કરમચંદ્ર (૬)

ગયા અંકમાં અચ્છાવત વરશની ચડતી-પડતીનો વૃતાન્ત પૂર્ણવિરામ અનુભવે છે. ટાંક મહાશયના આધારે આલેખાયેલ એ હેવાલ ઉપર શોધખોળ દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ લખાણો દ્વારા જે પ્રકાશ પડ્યો છે એ ઉપરથી જે તારવણી કરવામાં આવી છે એ સંબંધમાં થોડો ઉલ્લેખ કરવા અસ્થાને નહિ ગણાય.

ઉપરોક્ત લેખમાળાનો મારો હેતુ એ છે કે જૈનેતર લેખકો તરફથી જૈનો ઉપર દયાપાલનની કંકરી કરતો કાયરતાનો જે આક્ષેપ કરવામાં આવે છે તે કટલો નિર્મૂળ અને સાથોસાથ ઇતિહાસની અનભિજ્ઞતાનો સૂચક છે એ બતાવવુ. અહિંસા કે દયા એ સાચે જ

अणुमूलेो सद्गुणु छे. न्यां लगी जेनुं रहस्य यथार्थ स्वरूपे समग्नय नहीं के जेमां डेटली अधी अद्भुत शक्ति समायेली छे जेतो साज्यो ज्वाल प्राप्त थाय नहीं त्यां लगी जेने आगण धरी-गूजरात के लारतवर्षना पतनमां अथवा-तो माथे डोकायेली पराधीनतामां-जे सद्गुणुजो दुर्गुणुइपे सधियारो लेनारा किंवा जेने ज प्रधानपद आपी, धर्ममार्गे प्रयाणु करनारा जैनोना शिरे जवाअदारी जोडाडी तेजोनी हयाने निमित्तभूत अनावधाना प्रयास करनारा लेअका देवा जोधा मार्गे जभ रखा छे जे उदाहरणु टांकी अताववुं. जैनधर्म जे अरेअर, अहिंसा धर्मने ज अग्र स्थान आपे छे अने न्यांलगी जे अहिंसानो अमल यथार्थ स्वरूपे थाय नहीं त्यांलगी जगतमां साज्यी शान्ति स्थपावानी पणु नथी जेवुं जेनुं दृढ मंतव्य पणु छे. आम छतां जे ज धर्मना अनुयायीजोअे देशनी परिस्थिति अने सधेजो नजरमां राणी, पराक्रम हाअवचामां कयाश नथी राणी, के कायरतानो जोजो पणु पडवा दीघो नथी; हिंसा जे दोष युक्त छे, जेमां उधाडुं पाप हेआय छे जे जणुया छतां देश प्रत्येना प्रेमने लघ के स्वइरणेना ज्वाल करी तेमणे शस्त्रो धारणु कयां छे अने अमाप अदादुरी हाअवी छे-जे पणु अताववुं. आम लेअमाणा पाछण जे विविध दृष्टिअिन्दुजो रआयेलां हतां जे डेटले अंशे इणिलूत थयां छे जे तो वायका ज कडी शक्ति, छतां अेटलुं तो जरूर कडी शकाय के लुदीलुदी जे पराक्रम गाथाजो संअडित करवामां आवी छे जे उपरथी जैनैतरो तटस्थ दृष्टि राणी जेशे तो सहज जलुशे के देश के प्रांतनी परतंत्रता नथी तो जैन धर्मना उमदा सिद्धांत अहिंसाने आलारी के नथी तो जे धर्मना अनुयायीजोअे अमलमां मुंकेली हयाने आलारी; पराधीनतानो छतिहास तो लुदां ज कारणु पर अवलंभे छे जेनी ययां अहीं अप्रस्तुत छे. आ मुदा पर दृष्टि होरवी जेतारने मंत्रीश्वर करमअ-द्रना वृत्तान्त अजे जे मान्यताइशे हवे पडी आलेअवाना छे ते जेतो तमां आस मतभेद जेवुं नहीं लागे. अखावतानी पडती रान्यकर्ताना जोइने लघने थछ छे अने जे वेणा जे वंशना छहला नथीराजोअे शरवीरता हाअवी प्राणुपर्णु करेल छे, तेम गमे ते कारणुने लघ मंत्रीश्वर करमअंद्र जीकानेर छोडी अमुक समय पर्यंत सम्राट अकअर पासे रखा छे जे जे मुदाना उटलेजो छे तेमां रंअमात्र इरक पडतो नथी. जे कंठ मतभेद प्रवर्ते छे ते कारणुमां अने तारीजोमां प्रवर्ते छे. 'युगप्रधान श्री जिनअंद्रसूरि' जे नामना 'नाडटा अंधुजो' कृत पुस्तकमां मंत्रीश्वर कर्मअंद्र अजे नीजे मुज्जय नोध छे.

'ओसवाल जातिके पुनीत इतिहासमें बच्छावत वंशकी गरिमा गौरवान्वित है, इस वंशकी उज्ज्वल कीर्ति-कौमुदीका 'कर्मचंद्र मन्त्रि वंशप्रबंध'में विस्तृत वर्णन है। बीकानेर राज्यसे इस वंशके महापुरुषोंका राज्यस्थापनासे लगाकर लगभग १५० वर्षोंतक घनिष्ठ सम्बन्ध रहा है। संक्षिप्तमें इतना ही कहना पर्याप्त होगा कि बीकानेर राज्यकी सीमाकी वृद्धि और रक्षा करनेमें उनका बहुत-कुछ हाथ था। राजनैतिक क्षेत्रके साथ-साथ धार्मिक क्षेत्रमें भी इस वंशके पुरखाओंकी सेवा विशेष उल्लेखनीय है।'

जे हिंदी पुस्तकनी 'मंत्रीश्वर कर्मअंद्र' नामा मथाणा लेइण आपेल उपर मुज्जयनी शइआतनी कडिका वांअतां ज अखावत वंशनी मलतानो अने जे वंशना नथीराजोअे रान्यकारणुमां लजवेल लागेना सहज ज्वाल आवे छे. पुस्तकनी नोध इशवि छे ते

પ્રમાણે મંત્રીશ્વરના વડવાઓએ રાજ્યની તેમજ જૈનધર્મની સેવા અગતી છે એટલું જ નહિ પણ એ વંશઉતાર ચાલી આવી છે. તે વંશને ધર્મમાર્ગે વાળવામાં અરતર ગચ્છના મુનિરાજોની દેશના ખાસ નિમિત્તભૂત છે. કરમચંદ્ર મંત્રીશ્વરે મુનિઉપદેશથી ધર્મમાર્ગે અરચેલ દ્રવ્યની વિસ્તૃત નોંધ હોવા ઉપરાંત તેમને ત્રણ સ્ત્રીઓ હતી અને એમાં જીવાદે તથા અગ્નયજ્ઞે નામા પત્નીઓથી ભાગ્યચંદ્ર તથા લક્ષ્મીચંદ્ર નામા પુત્રરત્ન ઉત્પન્ન થયા એવો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે. આ સર્વ જોતાં ટાંકમહાશયના પુસ્તક ઉપરથી જે સારરૂપ ચિત્ર અગાઉના અંકમાં દોરવામાં આવેલ છે એમાં મહત્વનો ફરક નથી પડતો. એટલે એ ચર્ચિત-ચર્ચણુ ન કરતાં ટૂંકમાં મતભેદનો મુદ્દો જણાવી દેવો ઉચિત સમગ્નય છે.

રાયસિંહની ખડ્ગીથી અથવા મંત્રીશ્વર પોતાના પરિવાર સહિત ખીકાનેર છોડી ગયા અર્થાત્ પલાયન કરી ગયા એવો મત ટાંકમહાશયનો છે. એ માટે નાહટા અંધુઓ લખે છે કે:

‘ અન્યદા કિસી કારણસે રાયસિંહજીકા ચિત્ત-કાલુષ્ય જાનકર ભાષીકે શુભ સંકેતસે उनका आदेश लेकर विचक्षण और बुद्धिमान मंत्रीश्वर दीर्घदर्शिता से अपने स्वजन परिवारके साथ मेड़तेमें आकर निवास करने लगे ।

આવો જ ફરક મંત્રીશ્વર કરમચંદ્રના મૃત્યુસ્થળ સંબંધમાં છે, છતાં મંત્રીશ્વર ખીકાનેર છોડી ગયા પછી જીવનપર્યાંત પાછા ફર્યા નથી, એ વાતથી ઉભય (રાયસિંહ અને મંત્રી કરમચંદ્ર) વચ્ચે જાહેરા મતફેર હોવાની વાત વધુ સંભવિત અને છે.

રાયસિંહની શાદી પર સુરસિંહ આવ્યો અને એ કરમચંદ્રના પુત્રોને સન્માન પૂર્વક તેડી લાવ્યો, મંત્રીપદ આપ્યું, અને તેમને એ પછી તેમના સર્વનાશનો પ્રસંગ કટલાંક વર્ષો પછી અન્યો છે એમ કેટલીક સાગિતિઓ અને આસપાસના બનાવો ઉપરથી નાહટા અંધુઓ પુરવાર કરે છે. એ વાત માની લઈએ તોપણ એક દિવસે ત્રણુહજાર સિપાઈઓથી અજીવતોનું રહેડાણુ ઘેરાયું એ તો તેઓ પણ લખે છે. એટલે સુરસિંહની અવકૃપા ગમે તે કારણે થઈ હતી એ વાતમાં કંઈ જ ફરક નથી પડતો.

છંદ્રા વંશજ સંબંધમાં પણ નાહટા અંધુઓએ લખાણુથી ઉલ્લેખ કરી ટાંક મહાશયે દર્શાવેલ વાત કરતાં જુદી જ વાત કહી છે. તેઓ કહે છે કે કરમચંદ્રનો વંશ ગર્ભવતી સ્ત્રીથી થયેલ સંતાનથી નથી રહ્યો, પણ છંદ્રી ઘટના બની તે પૂર્વે લક્ષ્મીચંદ્રના પુત્રો રામચંદ્ર અને રૂઘનાથ ઉદયપુરમાં જન્મને વસ્યા હતા તેમનાથી ચાલુ રહ્યો છે. આ સર્વ ઐતિહાસિક મતફેરો હોવાથી એમાં કયા વજનદાર છે એનો નિર્ણય એ વિષયના અભ્યાસીઓ માટે રાખી મારે જે કહેવાનું છે તે એટલું જ કે અચ્છાવત વંશે જૈનધર્મનું પાલન કરવા છતાં સમય આવ્યે ન તો શરાતન દાખવવામાં પાછી પાની કરી છે કે ન તો કદી કાયરતાને નજદીક આવવા દીધી છે. તેઓએ તો વીરોને જાણે તેવી રીતે મૃત્યુને ભેટ કરી પોતાના જીવતરને ધન્ય કયું છે.

(ચાલુ)

તક્ષશિલાની શિક્ષણ-પ્રણાલી

સં.-૨૫. શ્રીયુત નાથાલાલ છગનલાલ શાહ.

‘ શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ ’ ના ઈષોત્સવી અંકમાં શ્રી. નાથાલાલ ઇ. શાહને તક્ષશિલા-તેનું સુખ-સ્વિક્ષ વિશ્વ વિદ્યાલય ’ શીર્ષક લેખ પ્રગટ થયા પછી, ગત મહા શુદ્ધિ ૧૪ ના રોજ પાલનપુરમાં તેમનું અવસાન થયું. તેમના અવસાન પહેલાં તેમના પોતાના તરફથી અને તેમના અવસાન પછી, તેમણે કરેલ સૂચના મુજબ તેમના પુત્ર શ્રી. અમૃતલાલભાઈ તરફથી તક્ષશિલા વિષયક કેટલુંક લખાણ અમને માસિકમાં પ્રગટ કરવા માટે મળ્યું હતું.

જૈન ઈતિહાસમાં તક્ષશિલાનું વિશિષ્ટ સ્થાન હોવા છતાં તેનો સળંગ ઇતિહાસ હવે રચાયે નથી. આ સ્થિતિમાં તક્ષશિલા સંબંધી જે કંઈ જાણવા યોગ્ય વસ્તુ મળે તે પ્રગટ કરવામાં આવે તે ભવિષ્યકાળમાં તે જરૂર ઉપયોગી થઈ પડે-એમ સમજી શકીએ છીએ. નાથાલાલભાઈ તરફથી જે સામગ્રી અમને મળી છે તે પ્રગટ કરવાનો અમે નિર્ણય કર્યો છે.

તક્ષશિલાની સર્વોચ્ચ ખ્યાત વિદ્યાના કેન્દ્ર તરીકેની છે. ત્યાં યજ્ઞ પદ્ધતિથી શિક્ષણ આપવામાં આવતું હતું તેનો કંઈક ખ્યાલ આ લેખમાં આપવામાં આવ્યો છે. જો કે આ લેખ મુખ્યત્વે ઐત્હિક જ્ઞાનના આધારે તૈયાર થયેલો છે, છતાં તેમાંની હકીકતો તક્ષશિલાની શિક્ષણ-પ્રણાલી જાણવામાં સૌ કોઈને ઉપયોગી થઈ પડે એવી હોવાથી એ અહીં પ્રગટ કરીએ છીએ. **તર્કી.**

પુરાતન શુદ્ધરત જ્ઞાતક કથાઓમાં તક્ષશિલાનાં વિદ્યાપીઠો માટે, એ યુગના અભ્યાસક્રમ માટે અને તે કાળની શિક્ષણ-પદ્ધતિ માટે ઉપયોગી ઉદ્દેશ્યો કરવામાં આવેલ છે. તે ઉદ્દેશ્યોમાં મળી આવતી ઘટનામાંથી અસુક અસુક ભાગ તારવી તે સમયના વિદ્યાપીઠોમાં કવી રીતે શિક્ષણ આપાતું તેનું ઐતિહાસિક વિવરણ નીચે આપવામાં આવે છે.

શિક્ષણ-પદ્ધતિની મુખ્ય રૂપરેખા

જ્ઞાતક નં. ૨૫૨ માં આ પ્રમાણે વાત છે:- કાશીમાં પ્રહરત નામનો એક રાજા હતો અને એને પ્રહરત નામનો એક કુંવર હતો. પહેલાંના વખતના રાજાના પોતાના શહેરમાં કોઈ સુવિખ્યાત ગુરુ હોય તો પણ, શિક્ષણની સમાપ્તિ માટે ઘણીવાર પોતાના કુંવરને દૂર પરદેશોમાં મોકલતા; એવા હેતુથી કે પરદેશોમાં ફરવાથી કુંવરનો ગર્વ ગળી જાય અને ટાઢ તડકો વેડતાં શીખે તથા દુનિયાદારીથી વાકેફ થાય. આ રાજાએ પણ એમ જ કર્યું. પોતાનો કુંવર સોળ વરસનો થયો ત્યારે એણે એને પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને એક જોડ એકવડા તળીઆની, એક પાંદડાંની છત્રી અને ૧૦૦૦ સિક્કા આપી કહ્યું— “કુંવર, પુત્ર, તું તક્ષશિલા જા! અને ત્યાં રહી વિદ્યાભ્યાસ કર.”

પુત્રે પિતાની આજ્ઞા માથે ચઢાવી, માથાપને નમસ્કાર કર્યા અને ચાક્ષી નીકળ્યો. યોગ્ય સમય થતાં એ તક્ષશિલા પહોંચ્યો. ત્યાં એણે ગુરુ કર્યાં રહે છે, એ તપાસ કરી. એ ત્યાં પહોંચ્યો ત્યારે ગુરુ વ્યાખ્યાન પૂરું કરી ઘરના બારણા આગળ આમતેમ આંટા મારતા હતા. ગુરુને જોતાં જ કુંવરે પોતાની પાવડીઓ છોડી નાંખી, છત્રી બંધ કરી દીધી, અને સવિનય નમસ્કાર કરીને જ્યાંનો ત્યાં ગયો રહ્યો. ગુરુએ જોયું કે એ થાકી ગયો હતો. ગુરુએ આ નવા અભ્યાગતને આવકાર આપ્યો. કુંવરે ખાંધ પીને થોડો વિશ્રામ લીધો. પછી એ પાંચ ગુરુ પાસે ગયો અને અદ્યવાળી એમની પાસે ગયો રહ્યો.

અંક ૩]

તક્ષશિલાનો શિક્ષણ પ્રણાલી

[૯૧]

‘ક્યાંથી આવો છો?’ ગુરુએ પૂછ્યું.

‘કાશીથી.’

‘તમે કોના દીકરા થાઓ?’

‘હું કાશીના રાજનો દીકરો છું.’

‘અહીં કેમ આવવું થયું?’

‘વિદ્યાભ્યાસ માટે.’ યુવાને જવાબ આપ્યો.

‘સીક, ગુરુદક્ષિણા લાવ્યા છો કે ગુરુસેવા કરી વિદ્યાધ્યયન કરવા ઇચ્છા છો?’

‘હું દક્ષિણા લેતો આવ્યો છું;’ એમ કહીને એણે ગુરુનાં ચરણો સમીપ પોતાની ૧૦૦૦ સિક્કાની કાથળી રજી કરી દીધી.

સ્થાનિક વિદ્યાર્થીઓ દિવસે ગુરુસેવા કરતા અને રાત્રે ગુરુ પાસે અભ્યાસ કરતા, પરંતુ જે વિદ્યાર્થીઓ દક્ષિણા લાવતા એ ગુરુના ઘરમાં એમના ન્યેષ્ટ પુત્રો તરીકે રહી અધ્યયન કરતા. આ ગુરુ પણ ખીજાઓની પેઠે શુભ દિવસે શુભ મુહૂર્તમાં આ કુંવરને લાણવાતા. આમ આ ણા કુંવરનું લણુતર શક થયું.

આ વાત પરથી એ કાળની શિક્ષણપદ્ધતિની સર્વ મુખ્ય રૂપરેખાઓ આપણને વહેવાર પૂરતી જણાવવા મળે છે. હવે અમે એની સમજ પાડીશું અને ખીજા જાકામાંથી જે વિશેષ માહિતી મળે એ ટાંકીશું.

વિદ્યાલયો

તક્ષશિલા વિદ્યાનું સૌથી વધારે સુપ્રસિદ્ધ મથક હતું. ભારતના જુદા જુદા અને દૂર દૂરના ભાગના વિદ્યાર્થીઓ ત્યાં લણવા આવતા. દૂર આવેલા કાશીથી, રાજગ્રહથી, મિથિલાથી, ઉજ્જૈનથી, મધ્યપ્રાંતમાં આવેલા કાસલથી, અને ઉત્તર પ્રદેશમાં આવેલા શિવિ અને કુટુંબાઓમાંથી વિદ્યાર્થીઓનાં ટોળેટોળાં ત્યાં કેવી રીતે આવતાં એ વિષેના જાતકમાં સંખ્યાબંધ ઉલ્લેખો છે.

તક્ષશિલાની, વિદ્યાના મથક તરીકેની ખ્યાતિ, અલગ, ત્યાંના અધ્યાપકોની ખ્યાતિને લીધે હતી. તેઓ પોતપોતાના વિષયમાં આધારરૂપ સમર્થ વિદ્વાનો હોવાથી લોકોમાં એમને “જગવિખ્યાત” કહેવામાં આવે છે.^૭ ભારતવર્ષના ભિન્ન ભિન્ન દૂર દૂરના ભાગોમાંથી સારા સારા વિદ્યાર્થીઓ અધ્યયન માટે તક્ષશિલા જતા અને તક્ષશિલા એ જમાનામાં

૧ [૧* ૨૭૨, ૨૮૫, ૪૦૬; ૨. ૮૫, ૮૭, ૪. ૫૦, ૨૨૪, ૫. ૨૬૩, ૧૨૬.]

૨ [૩. ૨૩૮, ૫. ૧૭૭, ૨૪૭.]

૩ [૪. ૩૧૬, ૬. ૩૪૭.]

૪ [૪. ૩૬૨.]

૫ [૩ ૧૧૫.]

૬ [૬. ૨૧૦, ૬. ૪૫૭, ૩. ૩૬૬, ૧. ૩૫૬.]

૭. આવા એક ગુરુ વિષે આપણે એમ વાંચીએ છીએ કે “બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રીય વર્ણના યુવાનો સમસ્ત ભારતમાંથી એની પાસે વિદ્યા લેવા આવતા [૩. ૧૫૮.]”

* અહીં તેમજ આગળ જ્યાં જ્યાં પાદનોંધોમાં આવા ચાંકલા આવ્યા છે તે, તે તે વંચરના જાતકમાં તે તે ઉક્રીકતનો ઉલ્લેખ હોવાનું સ્પષ્ટ છે.

[૯૨]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૮]

હિંદુસ્તાનનું ઔદિક (બુદ્ધિ વિષયક) પાટનગર અનેકું તે નિશંક વિદ્વતા અને અહોળી ખ્યાતિ પામેલા આવા વિદ્વાનને લીધે જ. આમ દેશના ભિન્ન ભિન્ન ભાગો તક્ષશિલાના આ કેવળગીના કેન્દ્રસ્થાનની મુખ્ય વિદ્યાપીઠે માન્ય કરેલાં મંદિરો હોય, તક્ષશિલા હિંદુસ્તાનના વિસ્તૃત સાક્ષર સમાજ પર એક પ્રકારે સામ્રાજ્ય ચલાવતું.

વિદ્યાર્થીઓ હંમેશાં પોતાની કેળવણીની પૂર્ણાહુતિ માટે જ તક્ષશિલા જતા વર્ણુવાય છે. શરૂ કરવા માટે નહીં. સોળ વર્ષની ઉંમરે વા 'વચમાં આવતાં'જ એમને ત્યાં મોકલાવાતા,^૮ એ ખતાવે છે કે તક્ષશિલા પ્રાથમિક નહિ પણ ઉંચી કેળવણીનું મથક હતું. ત્યાં મહા-વિદ્યાલયો હતાં વા વિદ્યાપીઠો હતી. જાણુવા જેવું છે કે ઉમ્મરની આ હદ આધુનિક કાળની વિદ્યાપીઠોએ નક્કી કરેલી છે એટલીજ છે. અને એ પણ ખરું કે પાકી વયના વિદ્યાર્થીઓને જ વિદ્યાભ્યાસ માટે ધરથી આટલે દૂર મોકલી શકાય.

સામાન્ય રીતે વિદ્યાર્થીઓને, દાખલ થતી વખતે, અધ્યાપકને પૂરેપૂરી દક્ષિણા કિંવા શ્રી આગળથી જ આપવી પડતી. એમ જણાય છે કે અધ્યાપનની ફી તક્ષશિલામાં ૧૦૦૦ સિક્કાની નકકી થયેલી હતી.^૯ કાષ્ટ રોકડી ફી ન ભરી દેવાની સ્થિતિમાં હોય તો ફીને બદલે એ અધ્યાપકની સેવા કરે તો ચાલતું.^{૧૦} વિદ્યાર્થીઓનો મોટો ભાગ દહાડે ગુરુ સેવા કરીને જ રાતે વિદ્યા મેળવતા. એક ૫૦૦ આઠાણુ વિદ્યાર્થીની નિશાળ સંબંધી એવું વાંચવામાં આવે છે કે ત્યાં વિદ્યાર્થીઓને ગુરુ માટે ઈંધન ભેગાં કરી લાવવાની સેવા ઉઠાવવાની હતી.^{૧૧} કેટલીક વાર કાષ્ટ વિદ્યાર્થી આવી સેવાઓમાં વા મજૂરીઆ કામમાં જરા પણ વખત ન કાઢતાં પોતાનો બધો સમય અધ્યયન પાછળ ગાળવાનું ઈચ્છે અને સાથે સાથે આગળથી ફો રોકડી ન આપી શકે એટલો ગરીબ હોય એવું પણ બનતું. આવા વખતે એ વીદ્યાર્થી પાછળથી ફી ભરી દેશે એવો એના પર વિશ્વાસ રખાતો. આવા એક કાશીના આઠાણુ વિદ્યાર્થી વિષે એવો ઉલ્લેખ છે કે તક્ષશિલામાં પોતાનું ભણતર પૂરું કર્યા પછી ગંગા પારના દૂર દૂરના પ્રદેશોમાં ભિક્ષાપર્ચટન કરીને એણે એના ગુરુની દક્ષિણા પૂરી કરી.

દક્ષિણા 'સાત નીક' વા સોનાના થોડાક ઔસની વર્ણુવાય છે. આ ઉપરથી એમ જણાય છે કે એ કાળમાં ગુરુદક્ષિણા સોના નાણામાં અપાતી.^{૧૨} આ સંબંધમાં એક ખીજ વાત યાદ આવે છે. આઠાણુ શિક્ષણ-પ્રણાલિકા પ્રમાણે અઠ્ઠચારી અહુધા રનાતક થયા પછી કિંવા અભ્યાસ પૂરો કરી રહ્યા પછી ગુરુદક્ષિણા આપતો.

વિદ્યાર્થી ઘણો ગરીબ હોય અને ઉપર્યુકત કાષ્ટપણુ રીતે એ દક્ષિણા ન ભરી શકે ત્યારે ઘણીવાર કેટલાક ઉદાર માણસો એને ધર્માદા કેળવણી આપવાનો પ્રબંધ કરી આપવા નીકળતા કાશીમાં એક 'જગ વિખ્ય ત' ગુરુ વિષે આપણે એવું વાંચીએ છીએ કે એના હાથ તળે ૫૦૦ આઠાણુ (કિંવા ગરીબ) વિદ્યાર્થીઓ અધ્યયન કરતા. આવી નિશાળ ચલાવવાની મુશ્કેલી કાશીના લોકોએ આ વિદ્યાર્થીઓને નિત્ય સહિયારા અર્ચમાંથી જમણુ

૮ [ઉદા. ૫-૨૬૨, ૨૧૦].

૯ [૧. ૨૭૨, ૨૮૫, ૪. ૫૦, ૨૨૪,]

૧૦ [મીલ. ૫૫૬ ૯. ૧૧]

૧૧ [૧. ૩૨૭-૧૮]

૧૨ [૨. ૨૪૪]

આખીને ટાળી, અને વિદ્યાર્થીઓને મફત કેળવણી અપાવો. ઉદાર ગૃહસ્થો ગુરુશિષ્યોને પ્રસંગોપાત જમવાનું આમંત્રણ આપતા. તેથી પણ એમનું ભણતરનું ખર્ચ કેટલેક દરબજે કરી થતું. એક દેશણે એવું વાંચવામાં આવે છે કે એક ગામડાના કુટુંબે તક્ષશિલામાં ૫૦૦ વિદ્યાર્થીઓની એક આખી નિશાળને જમણુ આપ્યું હતું. એક આખા ગામડાએ પણ એવું જમણુ આપ્યું હતું. ૧૩ ઘણી વખત આ નોતરનો ક્રમ એવી રીતે ગોઠવાતો કે આખી નિશાળને રાજ કંઈક ને કંઈક જમણુ હોય જ. વિદ્યાર્થીઓનો એક ખીન્ને પ્રકાર એવો હતો કે જેમને પોતાના રાજ્ય તરફથી વિદ્યાવૃત્તિ (સ્કૉલરશિપ) મળતી હતી. સામાન્ય રીતે આવા વિદ્યાર્થીઓ પોતાના દેશના રાજકુવરોના સોખની તરીકે ત્યાં અધ્યયન માટે આવતા. કાશીના અને રાજગૃહના દરબારના પુરોહિતોના દીકરાઓ પોતપોતાના રાજકુવરો સાથે વિદ્યા માટે તક્ષશિલા આવેલા એવું આપણા વાંચવામાં આવે છે. છતાં કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને ગાંધી કેળવણી મેળવવા માટે રાજ્ય પોતાના ખર્ચે મોકલતું એવ દાખલાની કાંઈ ખોટ નથી. કાશીના એક બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થીને ત્યાંના રાજ્યે રાજ્યને ખર્ચે ધનુર્વિદ્યાનો ખાસ અભ્યાસ કરવા માટે તક્ષશિલા મોકલ્યો હતો એમ આપણે વાંચીએ છીએ. ૧૪

ભણતરનું ખર્ચ અહીં નિયત કરેલી ગુરુદક્ષિણામાંથી ભાગ્યેજ નીકળી શકે એમ હતું એ નોંધવાનું છે. એ સમયમાં શાળા નામની એક વેપારી સંસ્થાનો માલિક ન હોવાથી ઘણું કરીને ૧૦૦૦ સિકકાઓમાંથી કાશા પર એનો પોતાના મહેનતાણા તરીકે લાગો ન હોતો. જે વિદ્યાર્થી ફી ભરતા અને ગુરુ સાથે એક જ આશ્રમમાં નિવાસ કરતા તેમના ખાવાપીવાનું અને રહેવા કરવા ઇત્યાદિનું ખર્ચ કાઢવા માટે ફી જરૂરી હતી.

પરંતુ ગુરુની સાથેજ રહેવાનું કરજિયાત ન હતું, દિવસે ભણતા વિદ્યાર્થીઓને પણ શિક્ષણુ અપાતું. કાશીના રાજકુમાર ભુનલ વિષે આપણે એમ વાંચીએ છીએ કે એ સ્વતંત્ર ઘર રાખીને રહેતો અને ત્યાંથી તક્ષશિલાની પાઠશાળામાં ભણવા જતો. ૧૫

દિવસે ભણનારા વિદ્યાર્થીઓને પાઠશાળામાં દાખલ કરવામાં આવતા એ પરથી સૂચિત થાય છે કે ગૃહસ્થી જીવન ગાળનારા વિદ્યાર્થીઓ પણ ત્યાં આવતા. એક ‘ગામડાના બ્રાહ્મણ’ વિષે આપણે એમ વાંચીએ છીએ કે એ કાશીના કાર્ધ પંડિતના હાથ તજે ત્રણે વેદો અને અદારે શસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરી રહ્યા પછી તે પોતાની જમીન ગગીર સંભાળવા માટે ત્યાં રહ્યા; એ પરણ્યો અને ઘરમાંડીને રહ્યો. અને છતાં, એને ગહારથી ભણતા વિદ્યાર્થી તરીકે અભ્યાસ ચાલુ રાખવા દેવામાં આવ્યો. એ માત્ર એ ત્રણ વખત આવી શક્યો કારણ એની ખંધી વલુ રાજ ન્યારે એ પાઠશાળામાં જવાનો વિચાર કરતો ત્યારે માંદગીનો ઢોંગ કરતી. એક પરદેશી ભુવાન બ્રાહ્મણની પણ એવી જ વાત છે. એ એક સુવિખ્યાત ગુરુના ૫૦૦ વિદ્યાર્થીઓમાંનો એક હતો. “એ એક સ્ત્રી સાથે પ્રેમમાં પડ્યો અને તેની સાથે પરણ્યો. ત્યારપછી એણે કાશીમાં રહેવાનું કાયમ રાખ્યું છતાં એ ત્રણ વારથી વધુ વખત એ ગુરુ પાસે જઈ શક્યો નહિ.” એની બહેકી ગજોલી સ્ત્રી એને કેટલીકવાર એટલો પજવતી કે એણે ગુરુ પાસે જવાનું તદ્દન માંડી વાળ્યું.”

૧૩. [૧. ૨૩૯; ૧. ૩૧૭; ૩. ૧૭૧.]

૧૪. [૫. ૨૬૩; ૩. ૨૩૮ અને ૫. ૨૪૭; ૫. ૧૨૭.]

૧૫. એક સત્રે પાઠ પૂરો કરી ગુરુજીના ઘરમાંથી નીકળી અંધારામાં પોતાના ઘર ભણી પ્રયાણ કર્યું. [૪, ૬૬.]

[૯૪]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૮

સાત આઠ દહાડા પછી એ પાછો ગુરુ પાસે જવા લાગ્યો. પછી ગુરુએ એને જરૂરી શિખામણ આપી, અને ત્યારપછીથી “એ એની વહુના તરંગો પર ધ્યાન આપતો નહિ” અને ત્યારથી એ સ્ત્રી પણ તોફાન કરતી બંધ પડી. સ્ત્રીની બદ્ધેલીથી એક બીજા વિદ્યાર્થીના અભ્યાસમાં પણ આમ વિક્ષેપ પડ્યો હતો એવી વાત છે.^{૧૬} અંતમાં અમે કાશીના એક ૫૦૦ વિદ્યાર્થીઓના ગુરુનો દાખલો પણ આપીશું. ગુરુએ અમુક પ્રકારની ખાસ પરીક્ષા કરીને પોતાના એક વિદ્યાર્થીને પોતાની વયમાં આવેલી દીકરી માટે પસંદ કર્યો. કેટલાક ગુરુઓએ તો એવો ચાલ પાડ્યો હતો કે જે પોતાને પરણાવવા લાયક દીકરી હોય તો તે પોતાના મોટામાં મોટી ઉંમરના શિષ્યને આપવી.^{૧૭}

એક ગુરુ માટે વિદ્યાર્થીઓની મોટામાં મોટી સંખ્યાનું ધોરણ ૫૦૦નું હતું.^{૧૮} આટલી સંખ્યાથી શાળામાં ઘણી મોટી વિવિધતા આવી શકે. વિદ્યાર્થીઓ પણ જુદા જુદા પ્રકારના હતા, કાંઈ આ ન્યાતનો તો કાંઈ વળી બીજો, કાંઈ ફલાણા દરજ્જાનો તો કાંઈ ફલાણાનો. અલખત, આઠણ અને ક્ષત્રિય વર્ગના જુવાનીઓની એમાં મોટી સંખ્યા હતી. (૩. ૪૩૮) દૂર દૂરના રાજ્યના રાજકુમારો^{૧૯} તથા અમીર ઉમરાવોના કુંવરો^{૨૦} પણ ત્યાં હતા. વળી વેપારીના, દરજીના, માછીના દીકરાઓ પણ ત્યાં હતા. કારણ, એક ગુરુ વિષે આપણે એવું વાંચીએ છીએ કે એનો સિદ્ધાંત એવો હતો કે વિદ્યાર્થીને દાખલ કરવામાં કાંઈ પણ પ્રકારનું ન્યાત જાતનું કે ઉચ્ચ નીચનું બંધન ન જોઈએ. “એ જે મળે તેને, માછીને તે શુદ્રને પણ નીતિ નિયમનો બોધ કરતો, પછી સાંભળનારની ઇચ્છા હોય કે નહોય.”^{૨૧} પરંતુ આંડાલોને વિદ્યાર્થી તરીકે દાખલ કરવામાં આવતા નહિ.

ઉત્તરજૈનના એ આંડાલ છોકરાઓ વિષે આપણે એવું વાંચીએ છીએ કે એમણે પોતાના જન્મની ક્ષમરોથી જોઈને વિચાર કર્યો કે “આપણે આંડાલનાં કર્મો કદી કરી શકવાનાં નથી. ચાલો આપણે આપણો જન્મ છુપાવીએ અને યુવાન આઠણોનો વેશ લઈ ત્યાં અધ્યયન કરીએ!” આ વેશ દાખલ થઈ એ છોકરાઓએ એક દૂર દૂર સુધી ખ્યાતિ પામેલા ગુરુના હાથ નીચે રહી સ્મૃતિનો અભ્યાસ કર્યો. એમાંના એક વિદ્યાર્થીએ તો અભ્યાસમાં સફળતા પણ મેળવી. પરંતુ એક ગામડીયાએ એક વખત પાઠશાળાને જમવા તેડી હતી, ત્યારે કાંઈ અસાવધાનીની પળમાં એમણે આંડાલની બોલીનો પ્રયોગ કરી દીધો, એ પરથી એમનો વેશ પકડાઈ ગયો અને એમને એકદમ કાઠી મુકવામાં આવ્યા (નં. ૪૯૮).

આંડાલ સિવાયની દરેક ન્યાતના વિદ્યાર્થીઓને પાઠશાળામાં પ્રવેશ કરવા દેવામાં આવતો. પરંતુ આ વિદ્યાર્થીઓ અધા હંમેશાં પોતાના આપદાદાના વારાના વિષયોનો જ

૧૬ [૧. ૪૬૩; ૧. ૩૦૦; ૩૦૧. ૩૦૨.]

૧૭ [૩. ૧૮, ૬. ૩૪૭]

૧૮ [૧. ૨૩૯, ૩૧૭, ૪૦૨, ૩, ૧૮, ૨૩૫, ૧૪૩, ૧૭૧.]

૧૯ [૧. ૨૭૨, ૨, ૮૭, ૩. ૨૩૮; ૫, ૧૬૨, ૫, ૧૭૭, ૨૧૦, ૨૪૭, ૨૬૨, ૪૨૬, ૪૫૬; ૪. ૯૬, ૩૧૬; ૩. ૧૧૫, ૪૧૫.]

૨૦ [૨. ૯૯; ૫. ૨૨૭; ૪. ૨૩૭]

૨૧ [૪. ૩૮; ૩. ૧૭૧,]

અંક ૩]

તક્ષશિલાની શિક્ષણ પ્રણાલી

[૬૫]

અભ્યાસ કરતાં એવું નહોતું. એક તક્ષશિલાના પ્રાહ્લાણુ વિદ્યાર્થી વિષે આપણા વાંચવામાં આવે છે કે તે પોતાના ગુરુ પાસેથી ન્યેતિષને અભ્યાસ કરીને પાછળથી કાશીની આસપાસના જંગલોમાં પારધી તરીકે જીવન ગાળવા લાગ્યો, બીજા એક પ્રાહ્લાણુ વિદ્યાર્થી જેનો આપ મોટો હોદ્દાર હતો તે બીજા બધા વિષયો છોડીને જ્ઞદુવિદ્યા શીખ્યો. બીજા એક વિષે એવું કહેવાય છે કે એણે ઉદાર વિદ્યાઓ (Liberal arts)નો અભ્યાસ કર્યો હતો અને ધનુર્વિદ્યામાં પારંગત થયો હતો. વળી 'ઇન્દ્રિય ગમ્ય' સર્વ વસ્તુઓ પર જે જ્ઞદુથી અધિકાર રચપાય એ જ્ઞદુનું અધ્યયન કરનાર એક પ્રાહ્લાણુના છોકરાએ વિજ્ઞાનનો (Science) અભ્યાસ પસંદ કર્યો હતો. અને એક બીજા ત્રણ વેદ અને અઘાર વિદ્યાઓને પોતાની કરવાનો અભ્યાસ કરતો હતો એવો ઉલ્લેખ છે.

આમ આપણે જોઈએ છીએ કે દરેક પ્રકારના અને દરેક સ્થિતિના જીવાનો અહીં ભણતરના પ્રગ્નસત્ક રાજ્યની છાયામાં પોતાની ન્યાતગ્નતના અને ઊંચ નીચના ભેદ ભૂલી જતા. રાજકુમારો, ઉમરાવો, વેપારીઓ, દરજીઓ, તેમ જ ધર્મદાથી જેમનો નિભાવ થતો કિંવા જે ફી સરખી આપી શકે નહિ તે બધાય અહીં એક જ શાળાના અને એક જ ગુરુના વિદ્યાર્થી બની એક બીજા સાથે ભળી જતા. ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને શાળા માટે ફલકા પ્રકારની મજૂરી અને સતત મહેનત કરવી પડતી; પરંતુ, કાર્કપણુ પ્રામાણિક મહેનતમાં નાનપ થી એ ધોરણુ અહીં રવીકારાયેલું હોવાથી તેઓ ત્યાંના ઉમરાવ વર્ગના વિદ્યાર્થીઓ સાથે સમાનતા ભોગવતા. પાઠશાળામાં સર્વ ભેદભાવ ભૂલાવનાર એક વિશેષ વસ્તુ હતી-ત્યાં રહેતા બધાને સાદાઈ અને નિયમ પાલનના અમુક ધોરણુને સરખી રીતે અનુસરવું પડતું.

(ચાલુ)

કળા અને શાસ્ત્રીય દષ્ટિએ સર્વાંગ સુંદર

ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

૧૪"×૧૦" સાઈઝ : આર્ટકાર્ડ ઉપર ત્રિરંગી છપાઈ : સોનેરી
બોર્ડર : મૂલ્ય-ચાર આના (ટપાલ ખર્ચનો દોઢ આનો જીદો.)

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ

જેશિંગભાઈની વાડી : ઘીકાંટા, અમદાવાદ.

‘जैन तत्त्वसार’ का रचनास्थल अमरसर कहाँ है ?

(एक विचारणा)

लेखक:—श्रीयुत अगरचन्दजी भंवरलालजी नाहटा.

श्री जैन आत्मानन्द सभा भावनगर द्वार ‘जैन तत्त्वसार’ नामक ग्रंथ गुजराती भाषान्तर सहित प्रकाशित हुआ है, उसके उपोद्घात में प्रवर्तक मुनिराज श्री कान्तिविजयजी महाराज ने उक्त ग्रंथ के रचनास्थान की टिप्पणी में लिखा है कि—‘अमरसर, ए पंजाब मां सिक्ख धर्मानुयायिओनुं पवित्र स्थान छे’। जबसे यह उल्लेख हमारे अवलोकन में आया तभीसे हमें यह टिप्पण संदेहास्पद प्रतीत हुआ। क्योंकि पंजाब वाला अमरसर न होकर अमृतसर सुप्रसिद्ध है।

इसके बाद उपाध्याय समयसुन्दरजी रचित ‘चार प्रत्येक बुद्ध चौपाई’ एवं ‘चातुर्मासिक व्याख्यान’ की प्रशस्ति पर विचार करने पर हमारा यह संदेह और भी दृढ़ हो गया। क्योंकि ‘चार प्रत्येक बुद्ध चौपाई’ का दूसरा खंड सं. १६६४ चैत्र वदि १३ आगरे में विरचित है। उन्होंने सं. १६६५ चैत्र सुदि १० को अमरसर में ‘चातुर्मासिक व्याख्यान पद्धति’ की रचना करके सं. १६६५ ज्येष्ठ शुक्ला १५ को ‘चार प्रत्येक बुद्ध चौपाई’ के चौथे खण्ड को आगरे में ही पूर्ण किया है। इससे स्पष्ट है कि चैत्र वदि १३ तक कश्मिर आगरे में ही थे और चैत्र शुक्ल १० के पहिले अमरसर पहुंच चुके थे। इसके बीचके दिनों का अन्तर केवल १२-१३ दिनों का है, इतने थोड़े समय में आगरे से पंजाब के अमृतसर पहुंचना संभव नहीं है और न इतनी दूर जाने पर ज्येष्ठ महीने में पुनः आगरे लौट आना ही संभव है। अतः प्रस्तुत अमरसर और ही कोई स्थान होना चाहिए। इसके बाद हमारा ध्यान जैसलमेर के अमरसागर^१ की ओर गया पर वह भी सुदूर देश में और पीछे का बसा हुआ होने के कारण समस्या को हल करने में समर्थ न हो सका। और कई वर्षों से यह गुत्थी ज्यों की त्यों उलझी पड़ी रही। अभी कुछ मास पूर्व ‘चाँद’ का सन १९३५ सितम्बर का अंक हमारी नजरों में आया। उसमें प्रकाशित ‘शेखावत राजपूत वंश की जन्मभूमि अमरसर’ को पढ़ने पर हमें यह निश्चय हो गया कि ‘जैन तत्त्वसार’ एवं ‘चातुर्मासिक व्याख्यान’ आदि का रचनास्थल प्रस्तुत अमरसर यही है, जो कि जयपुर से उत्तर की ओर ३४ मील और जयपुर रेलवे के गोविन्दगढ नामक स्टेशन से १५ मील पर अवस्थित है। इसका एक कारण यह भी है कि अमरसर के श्री जिनकुशलसूरिजी के गुणगर्भित स्तंभन उपलब्ध हैं और प्रस्तुत अमरसर में स्थित श्री जिनकुशल-

१ फार्वस गुजराती सभा, बम्बई के मुखपत्र ‘त्रैमासिक’ में प्रकाशित मुनि श्री कान्तिसागरजी के ‘मुगलकालमां लखायेल जैन साहित्य’ लेखमें भी अमृतसर एवं अमरसागर की अमरसर होनेकी संभावना की गई है, पर वह ठीक नहीं है।

सूरिजी की चरण पादुकाओं के लेख भी इस लेख में छपे हैं एवं खरतर गच्छीय मुनि कनकसोमजीने सं. १६४४ के श्रावण में 'आर्द्रकुमार धमाल' भी अमरसर में बनाई। उनको भी चरणपादुकाओं का लेख प्रस्तुत लेख में छपा है। यद्यपि ये दोनों लेख बहुत अशुद्ध छपे हैं फिर भी महत्त्व के होने के कारण यहां उद्धृत किए जाते हैं।

[१] "सम्बत् १६५३ वर्षे वैशाखाद्य ५ दिने श्री जिनकुशलसूरीश्वराणां पादुके कारिते अमरसर वास्तव्य श्री संघेन ज्ञाता। मूलस्वृत ? प्रारेत कमा मंत्री कर्मचंद्र श्री बोम्लः मेचः पंडि श्रानियांश्च सोण सानं महद्य चेष्टितम् युगे अक्षेः"

[२] "सम्बत् १६६२ वर्षे व ३ वदि ५ दिने सोमवारे श्री खरतर गथाचनाचार्य श्री. श्री. कनकसोमगणीनां पादुका प्रतिष्ठिते य मया माम श्री जिनचंद्रसूरिः सिः"

अमरसर सतरहवीं शताब्दी में खरतर गच्छ का एक विशिष्ट स्थान था। यहां की रचित निम्नोक्त कृतियां उपलब्ध हैं:—

- १ सं. १६३८ शीतलजिन स्तवन, कर्ता साधुकीर्ति।
- २ सं. १६४४ श्रावण आर्द्रकुमार धमाल-कर्ता-कनकसोम।
- ३ सं. १६६५ वै. शु. १०, चातुर्मासिक व्याख्यान-कर्ता-समयसुंदर।
- ४ शीतल जिन स्तवन-कर्ता समयसुंदर।
- ५ सं. १६६५ आश्विन शुक्ल १०, यशोधर रास-कर्ता-विमलकीर्ति।
- ६ सं. १६६९ आश्विन शुक्ल १५, बु. जैनत-त्वसार-कर्ता-सूरचंद्र।
- ७ सं. १६८० का. शु. १३, लघुसंघयणी बालावबोध-कर्ता-शिवनिधान।

<

सं. १६६१ में श्री जिनसिंहसूरिजी यहां पधारे थे और माघ शुक्ल ७ को श्री जिनसागरसूरिजी को उनके बड़े भाई विक्रम और माता मृगादेवी के साथ ही दीक्षा दी गई थी। दीक्षामहोत्सव श्रीमाल थानसिंह ने किया था जिसका उल्लेख श्री जिनसागरसूरिरास आदि में पाया जाता है।

सं. १६८० के पश्चात् अमरसर का कोई उल्लेख देखने में नहीं आया, संभव है इसके थोड़े अरसे के बाद ही राजप्रिप्लव के कारण जैनों को यहांसे हट जाना पड़ा हो। 'चाँद' में प्रकाशित लेख के अनुसार अभी यहां अमरसर खाश, नवलापुरी (नायण) तथा पठानों का वास दोनों को मिलाकर जिसे कस्बा अमरसर कहते हैं, केवल ५००० की आबादी है। एवं यह अमरसर पहले जाट (गुर्जर) अमराकी ढाणो थी। शेखावन वंश के स्थापक राव शेखाजी. वि. सं. १४५५ के लगभग यहां गढ़ बनवा कर रहने लगे थे। उपर्युक्त जैन कृतियों के अनुसार यहां पर श्री शीतलनाथजी का जैन मन्दिर था। परन्तु इस लेख में उसका कोई उल्लेख नहीं किया गया है, केवल उपर्युक्त दो लेखोंवाली छतरियों का दादा पोते की छतरी नामसे प्रसिद्ध होने का उल्लेख किया है। अतः उक्त स्थान से निकट वर्ती एवं जयपुर निवासी भाईयों का कर्तव्य है कि उक्त मंदिर व दादावाडी आदि जैन स्मारकों की खोजका समुचित ज्ञातव्य प्रकाशित करें।

कुन्दकुन्द-श्रावकाचार *

(यानी-विवेकविलासका दूसरा भव)

लेखक—पूज्य मुनिराज श्री दर्शनविजयजी

जैनसंघमें आ. जिनदत्तसूरि नामके २ आचार्य हुए हैं।

१. आ. जिनवल्लभसूरिके पट्टधर, जो खरतरगच्छके प्रथम प्रधान आचार्य हैं।

२. वायङ्गच्छके आ. जीवदेषसूरिके पट्टधर, जिन्होंने जावालीके राजा उदयसिंहके मंत्री देवपालके पुत्र धनपालकी खुशीके लिए 'विवेकविलास' बनाया है।

'विवेकविलास'में १२ उल्लास और १३२१ श्लोकप्रमाण संस्कृत-पद्य हैं। इसमें प्रधानतया गृहस्थ-व्यवहारका निरूपण है। वह अपनी ढंगका अद्वितीय ग्रंथ है। उस समय 'विवेकविलास' इतना लोकप्रिय और व्यापक हो गया था कि-वैदक धर्मावलम्बी माधवाचार्यने अपने 'सर्वदर्शनसंग्रह-ग्रंथ'में जैनदर्शनके परिचयके लिए इसीके ही श्लोक आ. जिनदत्तसूरिजीके हवालेसे उद्धृत किये हैं। ×

किसी दिगम्बर विद्वानको अपने समाजमें इस ढंगके ग्रन्थका अभाव खटका, और विचार आते ही "श्रावकाचार" बना दिया। उसके निर्माताका नाम है "जिगचन्द्रसूरिके शिष्य कुन्दकुन्द आचार्य"। ग्रन्थनिर्माताने भी ज्यादा तकलीफ ही न उठाई, कुछ संस्कार देकर सारेके सारे 'विवेकविलास'का ही "श्रावकाचार" नाम रख दिया। वस, इस तरह एक अनूठा दिगम्बर शास्त्र तय हो गया।

कुन्दकुन्द आचार्यने 'विवेकविलास'में जो २ संस्कार दिये हैं वे ये हैं—

१-दोनों ग्रंथके आदि मंगलाचरण, उल्लासकी संख्या विषयनिरूपण, विषयप्रतिपादक श्लोक और अंतिम काव्य पंकरूप हैं, परस्परमें सिर्फ २५-३० श्लोकोंका हेरफेर है।

२. कुन्दकुन्द आचार्यजीने 'विवेकविलास'के कई श्लोक उड़ा दिये हैं। उल्लास १ के ८४ से ९८ श्लोक, उ० २ का ३९ वा, उ० ३ का ६० वा, उ० ५ के १०-११-५७-१४२-१४३-१४४-१४६ १८८ से १९२ (१२) श्लोक, और उ० ८ के ४९-६०-६१-७५-८५-२५५-२९३-३४३-३४४-६४६-३६७-४२०-व ४२१ श्लोक में से पूरे पौने आधे या पाव श्लोक उड़ा दिये हैं।

३. कुन्दकुन्द आचार्यने 'श्रावकाचार' में कुछ नये श्लोक बढ़ा दिये हैं। उ० १ में ६३ से ७०॥ श्लोक, उ० २ में ३३-३४ वे श्लोक और उल्लास

* पं. जुगलकिशोर मुल्लारकी ग्रन्थपरीक्षाके आधार पर।

× श्री वेकेश्वर प्रेस-बम्बईसे मुद्रित वि. सं. १९२६ का संस्करण 'सर्व दर्शन संग्रह' आर्हत दर्शन श्लो० २३ पृ० ३८-७२।

८ वे में २५३ वा श्लोक अधिक बढ़ा दिये हैं।

४. कुछ स्थानोंमें श्लोकोंको उपर नीचे कर रखे हैं, और कहीं २ पदोंको ही उलटा दिया है। इस प्रकार श्लोकोंके नंबरमें हेरफेर हो गया है, एवं अर्थक्रम भी तूट गया है।

५. सब उल्लासों के अंतमें संधियां भी लिखी हैं। सिर्फ विवेकविकास के स्थानमें 'श्रावकाचार' शब्द रख दिये हैं।

६. 'विवेकविलास' में अंतिम काव्यके बाद १० पद्योंकी प्रशस्ति है, जिसमें आ. जिनदत्तसूरिजी की गुरुपरंपरा आदि वर्णित है। 'श्रावकाचार' के अंतमें ऐसी प्रशस्ति नहीं है।

७. 'विवेकविलास' की श्लोकसंख्या १३२१ है, और 'श्रावकाचार' की श्लोकसंख्या १२९४ है।

८. आचार्यने 'विवेकविलास' में प्रथम उल्लास के तीसरे और नववें श्लोक में अपने गुरुजी और ग्रंथ का निम्न तरह परिचय दिया है।

जी + वचत् प्रतिभा यस्य ।

व + चो मधुरिमांचितं ॥

दे + हं गेहं श्रियस्तं स्वं ।

वन्दे सूरिवरं गुरुम् ॥३॥

स्वस्थानस्यापि पुण्याय ।

कुप्रवृत्तिनिवृत्तये ॥

श्रीविवेकविलासाख्यो ।

ग्रंथः प्रारभ्यते मितः ॥९॥

कुन्दकुन्द आचार्यने उन दोनों को निम्न रूप में परावर्तित कर रखे हैं।

जीवचत् प्रतिभा यस्य ।

वचो मधुरिमांचितं ॥

देहं गेहं श्रियस्तं स्वं ।

वन्दे जिनविधुं गुरुम् ॥ ३ ॥

स्वस्थानस्यापि पुण्याय ।

कुप्रवृत्तिनिवृत्तये ॥

श्रावकाचारविन्यास-

ग्रन्थः प्रारभ्यते मया ॥ ९ ॥

'श्रावकाचार'के विधाताने असलीपन बतानेके लिये हेरफेर करना चाहा, और वैसा किया भी सही, मगर जो खास बदलने के काबिल था, वह तो उनके खयाल आया में ही नहीं। देखिए—

१. 'विवेकविलास'के उल्लास ८ श्लोक २४१-२४२में तीर्थकरमें नहीं रहने वाले १८ वृषण बतलाये हैं, वे १८ दोष श्वेताम्बर मान्यताके अनुसार हैं। दिगम्बर समाज उनसे भिन्न और १८ दोष मानती है। किन्तु 'कुन्दकुन्द-श्रावकाचार'में तो 'विवेकविलास'के ही १८ दोष दर्ज हैं।

२. आ० जिनदत्तसूरिजीने 'विवेकविलास'के प्रथम उल्लासके तीसरे श्लोकमें अपने गुरुको, गुप्ताक्षरोंसे नाम जोड़कर नमस्कार किया है। तीसरे श्लोकके चारों चरणों के पहिले पहिले अक्षरोंको मिलानेसे 'जी+व+दे+व' नाम बनता है। माने-'विवेकविलास'के निर्माता आ० जिनदत्तसूरिके गुरुका नाम "जीवदेशसूरि" है। उनको 'वन्दे सूरिवरं गुरुम्' पद्यसे आचार्यने नमस्कार किया है।

[१००]

श्री जैन सत्य प्रकाश

[५५]

‘श्रावकाचार’ में उ०१ का तीसरा श्लोक तो वही है सिर्फ चौथे चरण में ‘बन्दे जिनविधुं गुरुम्’ इतना फरक रक्खा है, मगर कुन्दकुन्द आचार्यने इसके प्रथम-अक्षरों का भेद नहीं पाया।

उक्त दोनों गलतीयां इतनी विशद हैं कि और २ प्रमाणों की अपेक्षा रहती नहीं है।

खोजी विद्वानोंने उस ग्रंथ की परख कर ली, और आमतौरसे जाहिर कर दिया कि-‘कुन्दकुन्द श्रावकाचार’ जिनदत्तीय-‘विवेकविलाम’ का ही सरासरी अनुकारण है, यानी पक्षभेद के जरिए नामांतर है।

‘अरिहन्त-चैत्य’ शब्दका अर्थ

[एक विचारणा]

लेखक—पू. आ. म. श्री. विजयलक्ष्मिसुरीश्वरजीशिया

पूज्य मुनिमहाराज श्रीविक्रमविजयजी

(गतांकसे क्रमशः)

“अन्य यूथमें जानेवाला साधु जैनत्वके गुणसे रहित हो जाता है तथा पूर्व समाजके लिये हानिकारक है (भ्रष्ट पंचकादिवत्) इसलिये त्याज्य है, किन्तु मूर्तिमें तो गुण अवगुणका प्रश्न ही नहीं, न अजैनोंके हाथमें जानेसे भय ही है” ऐसा प्रत्यालोचकका लेख है। विचार तो बहुत सुंदर है, किन्तु कुछ अंशमें भूल है, अन्य यूथमें जानेवाला साधु जैनत्वके गुणसे रहित हो जाता है इसमें कारण यह है कि-जैनयोग्य आचरण न होनेसे वेष्टभूषादिक परिवर्तनसे अथवा अन्य यूथिकोंके संसर्गके कारण पदार्थकी विपरीत प्ररूपणासे; न कि केवल अन्य यूथमें जाने मात्रसे एवं अन्य तीर्थिके सिद्धान्तके ग्रहणमात्रसे। क्योंकि मिथ्यादृष्टिके दर्शनशास्त्र सम्यग्दृष्टिसे परिगृहीत होनेपर वह सम्यग्ज्ञान कहलाता है एवं मतिरूप सम्यग्ज्ञान और श्रुतज्ञान मिथ्यादृष्टिसे परिगृहीत हो तो वो मिथ्या ज्ञान श्रुत-अज्ञान कहलाता है। केवल जानने मात्रसे नहीं, किन्तु असत् प्ररूपणा द्वारा, भव्य जीवोंको जैनमार्गमें विपरीत ज्ञानका उत्पादक होनेके कारण सम्यग्ज्ञान सम्यक् श्रुत नहीं कहलाता है। इसी प्रकार भगवत्समृति भी अन्य तीर्थिकों के हाथमें जानेसे उनकी की हुई अविधि पूजाप्रभृति भव्योंको अशुद्ध भावोत्पादक हो जाती है। अशुभ भावोत्पादकत्वरूप अवगुण अन्य तीर्थिक परिगृहीत प्रतिमाओंमें है, मिश्रित और केवल सम्यग्दृष्टि परिगृहीत प्रतिमामें विशुद्ध भावोत्पादकगुणत्व है इसलिये ‘मूर्तिमें गुण अवगुणका प्रश्न ही नहीं’ ऐसा लिखना अन्याय है। मक्षोजी और केनरीयाजी एकदम नाम आकृति विभूषादिसे परिवर्तन नहीं है, जिससे अशुभ भावका उत्पादक हो सके। और एकदम मिथ्यादृष्टि परिगृहीत भी नहीं है इसलिये कोई हरकत नहीं।

अंक 3]

अखिलान्त-चैत्य शिल्पकला ग्रन्थ

[१०१]

“स्वसमाजसे भ्रष्ट होकर अन्य समाजमें मिलनेवालोंके लिये बाधा रखना खास जरूरत है, क्योंकि ऐसे लोग पूर्वपरिचयके कारण पूर्वसमाजके सामान्य लोगमें पहुंचकर उन्हें भी बिगाड़नेका प्रयत्न करते हैं”। उचित लिखा गया है, परन्तु यह बाधा ‘अन्यतीर्थिकपरिगृहीतचैत्यानि’ शब्दसे ही नीकालनी चाहिए, इसमें कोई निर्विध नहीं है। इसका अन्य शब्दों से भी निराकरण हो जाता है। “एक तरह से है तो यह न्याय संगत बात” इस तरह कहते हुए अनिच्छासे आपने भी उक्त कुछ बातों को न्यायसंगत मान ही लिया। इसलिये उस विषयपर मुझे ज्यादा लिखने की जरूरत नहीं। फिर लिखते हैं कि “किन्तु थोड़ीसी बात और रह जाती है वो यह कि साधु से असाधु तो हो सकता है, किन्तु क्या परमेश्वर भी पतित होते हैं? जडमें भी गुण अवगुणका सद्भाव होता है?” यह बात जरूर रह जाती है और यह तो आप पर भी बीती ही है जो कि जड मूर्तिमंडन को जैसा ही देखा झट कूद पड़े, कलम उठाई और लिख मारा। जड होनेसे ही मूर्तिमंडनने अपने भावको आपको बतलाया नहीं, और ज्यों का त्यों कलमसे कागज को आपने काला कर दिया। इससे ही आपको जडमें गुण व अवगुण है या नहीं इसका ज्ञान हो ही जाता है। न मानो तो उसके लिये कोई उपाय नहीं। दूसरी बात रही परमेश्वर की। उन्हें कोई पतित कहता हो नहीं और अन्य तीर्थिकों से परिगृहीत भी नहीं हो सकते। उनकी मूर्तिमें भी जबतक तदीयत्व रहेगा तबतक अपतित ही है अन्यथा अपूजनीय है इससे परमेश्वरमें कोई पतित वा अपतित की शंका ही नहीं रहती है।

और असणं पाणं इत्यादि वाक्यों को लेकर सूरिजी का जो उपहास करते हैं और लिखते हैं कि “वास्तवमें आहार पाणी खादिम स्वादिम ये शब्दों ही मनुष्य के व्यवहार खान पानकी वस्तु घोषित कर रहे हैं, पूजाकी वस्तुओं को कोई भी आहार आदिक से नहीं बतलाते” यह बिलकुल झूठ है, क्योंकि ‘अन्न उत्थिय देवयाणि’ इसके साथ असणं पाणं कैसे लगगे इस बातको देखी ही नहीं। अन्य तीर्थिक देवता मनुष्य है हि नहीं तो असणं पाणं का इसके साथ समन्वय हो सकता है। अतः प्रत्यालोचक महाशयजी! मूर्तिद्वेषके नशे को उतारकर समदृष्टि से विचार कीजिये।

(क्रमशः)

सूचना

आ अंकनी नेम आवतो अंक पणु वणतसर १५मी तारीजे प्रगट करवानी छंछा छे. आम छतां अत्यारना अनिश्रित संयोगोना डारणे अंक प्रगट करवामां विलांण थाय तो ते अलावी देवा अने पत्र लणीने तपास नहीं करवा वायडोने विनंती छे.

०५.

પ્રવચન-પ્રશ્નમાલા

પ્રયોજક-પૂ. આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયપદ્મસરિશ્ચ

(ગતાંકથી ચાલુ)

૧૦૩ પ્રશ્ન-ભાવ વૈદ્યનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર-પંચમહાવ્રતોની સાધના, પાંચે ઇંદ્રિયોને વશ કરવી, ચાર કષાયોને છતવા, આઠ પ્રવચન માતાની સાધના, ત્રણ દંડથી નિવૃત્તિ વગેરે સાત્ત્વિક ગુણોને ધારણ કરનાર શ્રી. આચાર્ય ભગવંત વગેરે મહાપુરુષો ભાવ વૈદ્ય કહેવાય-કારણ કે તે પૂજ્ય મહાધર્મભગવંતો પ્રભુ શ્રી તીર્થંકરદેવના ઉપદેશ પ્રમાણે ભાવ રોગને દૂર કરે છે, ને ભવ્ય જીવોને દેશના દબને ભાવરોગથી દૂર રહેવા પ્રયત્નશીલ બનાવે છે. આ જ ઇરાદાથી મંત્રી વસ્તુપાલે અંતિમ સમયે તેવા ભાવ વૈદ્યની માગણી કરી છે. આ સંબંધી વિશેષ યિના મેં શ્રી. લોકપ્રકાશ, ભાવનાકલ્પલતાદિની પ્રસ્તાવનામાં વિસ્તારથી જણાવી છે. પહેલાં નંબરના ભાવ વૈદ્ય પ્રભુશ્રી તીર્થંકર દેવો જણાવ્યા, કારણકે તેમણે ભાવ રોગનો નિર્મૂલ નાશ કર્યો છે. તેમના વિરહકાલમાં મહાવ્રતાદિ ગુણવંત ગુરુમહારાજ ભાવ વૈદ્ય કહેવાય. ૧૦૩.

૧૦૪ પ્રશ્ન-ભાવ રોગનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર-૧ કામ, ૨ ક્રોધ, ૩ ખોટા-યિનજરૂરી વિચારો, ૪ અસભ્ય ભાષા, ૫ અયોગ્ય કાયિક પ્રવૃત્તિ વગેરે કારણોને લઇને સંસારી જીવો જે ચારગતિનાં દુઃખો ભોગવી રહ્યા છે, તે ભાવ રોગ કહેવાય. ભાવ રોગનું મુખ્ય કારણ મનની ખરાબ ભાવના છે. તેથી ભવ્ય જીવોએ માનસિક ભાવનાને નિર્મળ કરનારાં સાધનો સેવવાં જોઇએ. વિશેષ યિના શ્રી દેશનાચિંતામણિમાં જણાવી છે. ૧૦૪.

૧૦૫ પ્રશ્ન-શ્રી મહાવીર દેવે અંતિમ સમયે ભવ્ય જીવોને દ્વિત શિક્ષા દેતાં જણાવ્યું હતું કે-“ હું ભવ્ય જીવો ! તમે ભારંડપક્ષીની માફક પ્રમાદનો ત્યાગ કરીને શ્રી જ્ઞાનધર્મની સાત્ત્વિકી આરાધના કરીને સિદ્ધિપદને ભોગવજો ” “ **ભારંડપક્ષીષ્ચ ચરડવ્વમન્તે** ” એમ શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ચોથા અધ્યયનની છઠી ગાથામાં જે ભારંડપક્ષીને દૃષ્ટાંત તરીકે જણાવ્યું છે તે પક્ષીનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર-આ ભારંડપક્ષીના એક શરીરમાં જીવ એ હોય, તેને પેટ એક હોય, ડોક જુદી જુદી એ હોય, એ મોઢા અને એ જલ હોય, તથા તે પક્ષી ભાષા-મનુષ્યના જેવી બોલે. જે વખતે તે એ જીવને પ્રમાદથી જુદાં જુદાં ઇળ ખાવાની ઇચ્છા થાય, તે જ વખતે તે મરણ પામે, તેથી મરણના ભયને લીધે તે પક્ષી બહુ સાવચેત રહે છે. આવી સાવચેતી શ્રી જ્ઞાનધર્મની આરાધનામાં રાખતાં જરૂર સિદ્ધિના સુખ મળે આ ભારંડપક્ષીની યિના શ્રી જ્ઞાતાસૂત્રવૃત્તિ, પ્રશ્નચ્યાકરણવૃત્તિ, ઔપપાતિકસૂત્રવૃત્તિ, કલ્પસૂત્રની કિરણાવલો, સુખબોધિકા ટીકા વગેરેમાં જણાવી છે. ૧૦૫

૧૦૬ પ્રશ્ન-ભારંડ પક્ષીને કેટલા પ્રાણ હોય ?

ઉત્તર-ભારંડ પક્ષીના એક શરીરમાં એ જીવ હોય. તે અનેને મન સિવાય આકીના પાંચ ઇંદ્રિયો, વચનબળ, કાયબળ, શ્વાસોશ્વાસ, આયુષ્ય-આ નવે પ્રાણો જુદાં જુદાં ગણવામાં ને અદાર પ્રાણમાં મનને ભોગવતાં ૧૯ પ્રાણ હોય, એમ સંભવે છે. આ આખતમાં

અંક ૩]

પ્રવચન - પ્રશ્નમાલા

[૧૦૩]

ખરી યિના શ્રી દેવલિભગવંતો જાણે, એમ પાંડિત શ્રી વીરવિજયજી મહારાજે પ્રશ્ન ચિંતામણિમાં જણાવ્યું છે. ૧૦૬.

૧૦૭ પ્રશ્ન—ભારંડ પક્ષિના શરીરની વધારેમાં વધારે ઊંચાઈ કેટલી હોય ?

ઉત્તર—તેની ઊંચાઈ એથી નવ ધનુષ્ય પ્રમાણ હોય છે. આ આખતમાં શ્રી લોક પ્રકાશમાં જણાવ્યું છે કે—“**ધનુઃપૃથક્ત્વં**” અહીં જાતિની અપેક્ષાએ એક વચન કહ્યું છે એમ સમજવું. તેથી તે ભારંડ પક્ષિઓના શરીરની ઊંચાઈ તેવા કાલાદિની અપેક્ષાએ ઘણાં ધનુઃપૃથક્ત્વ પ્રમાણ પણ સંભવે છે, આવી ઊંચાઈવાળા શરીરને ધારણ કરનારા ભારંડ પક્ષિઓ ત્રણ ગાઉ પ્રમાણ ઊંચાઈવાળા દેહને ધારણ કરનારા યુગલિકાના મૃતક શરીરને ઉપાડીને સમુદ્રાદિ અગાધ જલાશયોમાં ફેંકી દે છે. આવા પ્રકારનું સ્પષ્ટીકરણ શ્રી વૃહત્સંપ્રદાયીની ટીકામાં શ્રી મલયગિરિજી મહારાજે પણ કર્યું છે, તેથી વિશેષ યિના તે અંધમાંથી જોઈ લેવી. ૧૦૭.

૧૦૮ પ્રશ્ન—દેવોના ભુવનપતિ, વ્યંતર, ન્યોતિષી, વૈમાનિક, એ ભેદમાંથી કયા ભેદમાં “લવસત્તમ” દેવોને ગણવા ?

ઉત્તર—સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવોને લવસત્તમ દેવ તરીકે શ્રી ભગવતી સૂત્રાદિમાં જણાવ્યા છે. પાછલા ભવમાં તેઓ નિર્મલ સંયમની સાધના કરતા હતા. તેના પ્રતાપે તેમણે ઘણાં કર્મો અપાવી દીધાં પણ છૂટ તપ કરતાં જેટલાં કર્મો અપે, તેટલાં કર્મો આકી રહ્યાં. આ કર્મો સાત લવ પ્રમાણ વખતમાં અપી શકે એવાં છે. પણ આ સમયે તેટલું આયુષ્ય અધિક (વધારે) તે દેવોનું છે નહિ; એક આબુ આયુષ્ય પૂરું થવાની તૈયારી છે, બીજી આબુ એ શેષ કર્મોનો ક્ષય કરવો આકી છે. આ સ્થિતિમાં તે દેવો વિસામા તરીકે સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં દેવપણે ઉપજે છે. જો તે દેવોનું આયુષ્ય સાત લવ જેટલું વધારે હોત તો તેઓ તેટલા સમયમાં છૂટ તપથી અપાવવા લાયક કર્મો અપાવીને જરૂર મોક્ષના અવ્યાયાધ સુખ પામત. પણ તેના અભાવે તેઓ વિશિષ્ટદેવપણું પામે છે. આ યિનાને લક્ષ્યમાં રાખીને લવસત્તમ દેવોની વ્યાખ્યા શ્રી જ્ઞાનાગમમાં આ પ્રમાણે જણાવી છે—પાછલા ભવમાં સાત લવ જેટલા આયુષ્યની ઝોછાશને લઈને જેઓ મોક્ષમાં ન ગયા પણ સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં ગયા તે દેવો “**લવસત્તમ દેવ**” કહેવાય, અને તેઓ દેવના ચાર ભેદોમાં વૈમાનિક દેવ કહેવાય. લવસત્તમમાં લવ શબ્દથી લવ નામના કાલનું સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ. તેનું સ્વરૂપ ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવું. [૧] સાત શ્વાઓજવાસનો એક સ્તોક થાય. [૨] ૭ સ્તોકનો લવ થાય. [૩] ૭ લવનું મુહૂર્ત થાય. [૪] ૩૦ મુહૂર્તનો દિવસ થાય. [૫] ૩૦ દિવસનો મહિનો થાય. [૬] આર મહિનાનું વર્ષ થાય. આ વગેરે યિના શ્રીલોકપ્રકાશમાં વિસ્તારથી જણાવી છે. ૧૦૮.

૧૦૯ પ્રશ્ન—લવસત્તમ દેવોની દેવતાઈ સાદિબી કાઈ મહાપુરુષે કાઈ અંધમાં ટૂંકામાં પણ જણાવી છે ?

ઉત્તર—તેઓ પાછલા ભવમાં નિર્મલ સંયમને સાધતાં ઉપશમ શ્રેણિને માટે છે. તેમાં મોહનીય કર્મની અંધી પ્રકૃતિઓને ઉપશમાવીને એટલે તે પ્રકૃતિઓનો જે પ્રદેશોદય રસોદય ચાલુ હતો, તે અંધ કરીને (અટકાવીને) અગિયારમા “ઉપશાંત કષાય વીતરાગ

[૧૦૪]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૮]

છપ્રસ્થ” ગુણુરથાન કે જન્ય છે એહીં તેજો, અંતર્મુહૂર્ત સુધી વીતરાગ દશાનો અનુભવ કરે છે, યથાખ્યાત ચારિત્રમાં રહીને એક સાત વેદનીયને જ આધે છે. આ મુનિવરો છક્રતપ કરીને સાત લવમાં ખપાવી શકાય, તેટલા કર્મો આક્રી રહ્યાં ને આયુષ્ય પૂરું થવા આવ્યું, તેથી કાલધર્મ પામીને સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં દેવપણે ઉપજે છે. એહીં અંતર્મુહૂર્તમાં છયે પર્યાપ્તિ પૂરી કરી પર્યાપ્તા થાય છે. તે દેવો દેવતાઈ શય્યામાં પોદયા (સ્વપ્ન) રહે છે ને વિશિષ્ટ દેવતાઈ સુખને અનુભવે છે. શય્યાની ઉપરના ભાગમાં ઝુમખડાના આકારે એક મોતી લટકતું રહે છે. વચમાં ૬૪ મણુનું એક હોય છે. તે પોતાની ક્રાંતિથી દશે દિશામાં અજ્વાશ ફેલાવે છે. તેની આભુખાભુ ચાર મોતી ૩૨ મણુનાં હોય છે. તેની આભુખાભુ સોલ મણુનાં ૮ મોતી હોય છે. તેની આભુખાભુ આઠમણિયાં ૧૬ મોતી હોય છે. તેની આભુખાભુ ચારમણિયાં ૩૨ મોતી હોય છે. તેની આભુખાભુ બે મણિયાં ૬૪ મોતી હોય છે, તેની આભુખાભુ એક મણિયાં ૧૨૮ મોતી હોય છે. આ રીતે-૧-૪-૮-૧૬-૩૨-૬૪-૧૨૮=૨૫૩ મોતી થયા આભુખાભુ રહેલાં બધાં મોતી વચલા ૬૪ મણુના મોતીની સાથે વાયુના સંબંધથી અકળાય ત્યારે તેમાંથી રાગ રાગણીયુક્ત નાટક પ્રક્ટે. તે સાંભળતાં લવસત્તમ દેવો અપૂર્વ ધૌદ્ગલિક આનંદનો અનુભવ કરે છે. તે અનુભવમાં તેજો એવા તસ્ક્લીન બને છે કે જેથી ભૂખ તરસ પણ તેમને પીડતી નથી. આ દેવો તેત્રીસ:સાગરોપમનું આયુષ્ય હોવાથી તેત્રીસ હજાર વર્ષ વીત્યાબાદ આહારની ઇચ્છા કરે, ને તેત્રીસ પખવાડિયા વીત્યા બાદ આસોચ્છવાસ લે. તે આયુષ્ય પૂર્ણ કરી મનુષ્ય લવમાં આવી મોક્ષ માર્ગને સાધે, ને સિદ્ધ થાય. આ બિના ટૂંકામાં પંડિત પ્રવર શ્રી વીરવિજયજી માહારાજે ચોસડ પ્રકારી પૂજામાં જણાવી છે. આ બિનામાંથી અપૂર્વ બોધ એ મળે છે કે નરલવના સાત લવ જેટલા પણ આયુષ્યની કટકી વિશિષ્ટતા છે? એટલું પણ આયુષ્ય મોક્ષને મેળવવામાં બે ખાસ જરૂરી છે, તે અધિક આયુષ્યની વિશેષ જરૂરિયાત, અને વિશેષ ઉત્તમતા હોય, એમાં નવાઈ શી? આ લકીકતને લક્ષ્યમાં લઈને ભવ્ય જીવોએ માનવ જીંદગીનો એક પણ ક્ષણ નિષ્કલ ન જ જવા દેવો બેધએ. ૧૦૯.

॥ શ્રી પ્રવચન-પ્રશ્નમાલાનું પૂર્વાર્ધ સંપૂર્ણ ॥

સંપુણ્ણં પુવ્વઙ્ગં મન્વાણં મન્વજોહયં દિચઅં ॥

વિવિદ્ધત્થસત્થકલિયં-સિરિપવચણપણ્ણમાલાપ ॥૧॥

રહ્યા પડમેણેયં—ગુરુવરસિરિનેમિસુગિત્તીસેણ ॥

તીસેહમુત્તરઙ્ગં-પકરિસ્સામિ પ્પમોપણં ॥૨॥

નવી મહદ

નીચે મુજબ નવી મહદ અમને મળી છે, તે માટે ઉપદેશ આપવાની કૃપા કરનાર પૂજ્ય મુનિવરો તથા તે તે સદ્ગૃહસ્થો અને સંધોનો અમે આભાર માનીએ છીએ.

૫૧) પૂ. પં. મ. શ્રી ધર્મવિજયજી ગણિના સદ્ગૃપદેશથી શેઠ શ્રી જીવજીલાલ અયજીભાઈ ઠા: શ્રી. રતિલાલભાઈ, વઢવાણ શહેર.

૧) કોઠારી ખીમચંદભાઈ ત્રિભોવનદાસ, વઢવાણ શહેર.

પૂ. મુ. મ. શ્રી દર્શનવિજયજી મહારાજના સદ્ગૃપદેશથી નીચે મુજબ મહદ મળી છે.

૧૧) શેઠ ભીખાભાઈ ભુદરભાઈ કોઠારી, વઢવાણ કેમ્પ (પાંચ વર્ષ માટે)

૧૨) શેઠ છોટાલાલ નરસીદાસ ઘડિયાળી " "

૧૩) શેઠ ચીમનલાલ નરસીદાસ શાહ " "

૧૪) શેઠ નરસીદાસ નથ્યુભાઈ વેરા " (એક વર્ષ માટે)

૨૫) પૂ. આ. મ. વિજયઅમૃતસૂરિજીના સદ્ગૃપદેશથી સ્તંભતીર્થ તપગચ્છ જૈનસંઘ, ખંભાત.

૧૦) પૂ. આ. મ. વિજયકુમુદસૂરિજીના સદ્ગૃપદેશથી પારી મીઠાભાઈ કશ્યાણચંદ, કપડવંજ.

આશા છે ખીજ ગામોના સંધો તથા સદ્ગૃહસ્થો પણ આ રીતે મહદ મોકલી આભારી કરશે.

વ્યવસ્થાપક

કાગળના અસાધારણ ભાવો

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ જેના ઉપર છપાય છે તે કાગળોનો ભાવ લડાઈ શરૂ થઈ તે પહેલાં સાડાત્રણઆને રતલનો હતો. લડાઈના એ વર્ષ પછી આ ભાવ સાત-આઠ આને રતલનો થયો હતો. ગઈ દિવાળી પહેલાં એ ભાવ બાર-તેર આને રતલ જેટલો વધી ગયો હતો. અને અત્યારે એ ભાવ વધીને પોણા એ રૂપિયે રતલનો થઈ ગયો છે. એટલે મૂળ ભાવથી અત્યારે લગભગ આઠ, ગણા ભાવ થઈ ગયા છે. આમ છતાં અમે ‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશનું લગભગ વધાર્યું’ નથી, અને હાલમાં એ વધારવાનો અમારો ઇરાદો પણ નથી.

પણ આ રીતે ‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ આપતું અમે ચાલુ રાખી શકીએ તે માટે સમિતિને વધુ મહદ મોકલવાની અમે સૌને વિનંતી કરીએ છીએ.

વ્યવસ્થાપક

સ્વી કાર

શ્રાવક-કર્તવ્ય—(હિન્દી ભાષા) પ્રયોજક—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી નિરંજનવિજયજી મહારાજ; પ્રકાશક—શ્રીનેમિઅમૃતસ્વાંતિનિરંજન પ્રંથમાલા, માસ્તર જસવંતલાલ ગિરધરલાલ શાહ, જૈન પાઠશાળા, પાંજરા પોલ, અહમદાબાદ; પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૦૮; મૂલ છ આના।

Shri Jaina Satya Prakasha

Regd. No. B. 3801.

दररेके वसाववा योग्य

श्री जैन सत्य प्रकाशना त्रण विशेषांडे

[१] श्री महावीर निर्वाण विशेषांड

मगवान महावीरस्वामीना जवन संजथी अनेक वेगोशी
समृद्ध अंड : मृत्यु ३ आना (उपावगर्भना अंड आना १५).

[२] श्री पर्युपाण पर्व विशेषांड

मगवान महावीरस्वामी पशुना १००० पर्वना जैन प्रति-
दासन जगता वेगोशी समृद्ध अंड : मृत्यु अंड इपिया.

[३] द्वीपौत्सवी अंड

मगवान महावीरस्वामी पशुना १००० पर्व पशुना
मानगो पशुना जैन प्रतिदासन जगता वेगोशी समृद्ध
संजिन अंड : मृत्यु सवा इपिया.

श्री जैन सत्य प्रकाशना जे विशिष्ट अंडे

[१] कुमांड ४३ जैनदर्शनमा सासादार होवाना आशिपोना

जवाणइय वेगोशी समृद्ध अंड : मृत्यु चार आना.

[२] कुमांड ४५-४६ श्री हेमचंद्राचार्यना जवन संजथी

अनेक वेगोशी समृद्ध अंड : मृत्यु त्रण आना.

—दणोः—

श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समिति

दक्षिणकाठनी वार्डी, धीकांटा, अमरावत.